

8522.

2200 (1)

Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused № 80.

Wiljapuu pidaja.

Õpetus kuidas wiljapuu-aedasi
asutada, wiljapuid ja põesaid kasu-
likult pidada.

Wälja annud

G. Daniel.

Tartus, 1888.

Trükitud Eesti Kirjameeste seltsi kuluga.

2000

East University, West, November 10, 1911

My dear Sir,

I have received your letter of the 10th inst. and in reply to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration.

Yours faithfully,
2000

W. J. [Name]

Secretary

East University, West, November 10, 1911

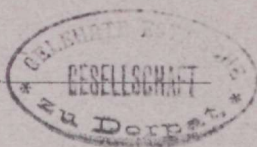
Very respectfully,
W. J. [Name]

Wiljapuu pidaja.

Õpetus kuidas wiljapuu-aedasi asutada,
wiljapuid ja põesaid kasulikult pidada.

Wälja annud

G. Daniel.

Tartus.

Trükitud Eesti Kirjameeste Seltsi kuluga.

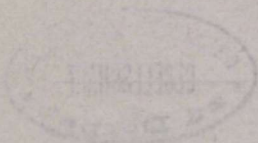
1888.

Wärsilapsu pööra.

Дозволено Цензурою. — Дерптъ, 10. Декабря 1887 г.

2200

W. Hermann

Tartus

Trüfitud R. A. Hermann'i kirjadega Tartus.

Sisu:

	Lehek.
Eeskõne	V.
Mis tulu toob wiljapuude pidamine?	1
Mispärast seisawad wiljapuu-aiad meie maal nii alatul järjel?	6
Mis piab tehtama, et wiljapuude pidamine paremale järjele saaks?	11
Mis on asutawa aia-kohta kohta tähele panna?	13
Misjugune põllu-piind ja pēhi piab asutatawal aial olema?	14
Mis piab aiamaaga tehtama enne kui wiljapuid wõib istutada?	17
Mis piab wiljapuude muretssemise juures tähele panema	21
Millal on kõige parem wiljapuude istutamise aeg?	25
Kuidas piab wiljapuid istutama?	26
Kuidas piab wiljapuu eest üleüldse weel hoolt kandma?	30
Misjugused haigused on wiljapuul; kuidas neid parandada?	38
Kuidas piab puuwilja maha wõtma ja alal hoidma?	40
Misjugused marjapõesad on kasulikud ja kuidas neid harida?	42
Wiljapuu ja põesaste waenlased ja sõbrad; kuidas esimesi häwitada ja teisi hoida	49

2111

1. Was ist das Wesentliche an dem...
 2. Wie wird die...
 3. Was ist die...
 4. Wie wird die...
 5. Was ist die...
 6. Wie wird die...
 7. Was ist die...
 8. Wie wird die...
 9. Was ist die...
 10. Wie wird die...
 11. Was ist die...
 12. Wie wird die...
 13. Was ist die...
 14. Wie wird die...
 15. Was ist die...
 16. Wie wird die...
 17. Was ist die...
 18. Wie wird die...
 19. Was ist die...
 20. Wie wird die...

Geskõne.

Aja heal hüiab inimesele: Edasi! —

„Ajad on halvad! Ei tea, kust ehk mill kombel raha saada, kellega kõige ainulisemad wäljaminekud tasuda. Raha puudus on igal pool ja paneb kõikide töö ja tegewuse kammitšasse.“ — Nii kuulufse sagedaste pea igaihte õhkawat. Sa miš ei piats ka põllumees õhkama, kui tema rahaline saat nii wäga wäike on, kui wili ja elajad liig odawad, aga maksud endiste kalliste aegade järele liig kõrged. — Kudas peaseb põllumees sellest kitsikusest? Kes aitab teda hädas? — Ei keegi muu, kui ise! Ise on mees! Sumala abiga omast jõuust! — Õpetatud põllumehed, praegust kitsast aega tundes, õpetawad: andke põllule hästi rammu, muretsege head seemet, pidage head seemnejärge ja waheldust, kaswatage häid elaja tõugusi, asutage piimatallitusi, hakake üleühtse mõistlikult karjade sissetulekuid ja teisi põllulisi sissetulekuid suurendama! — Muudu ka edasi ei saa. Peale nende praegu nimetatud tegewuste piawad meie põllumehed õige hoolega wiljapuu aedade asutamise ja wiljapuude pidamise peale mõtlema; — aga mitte ainult mõtlema, waid ka agarale tegewusele astuma; sest wiljapuude pidamises

seisab meie kodumaal suur tulewik. Wiljapuude pidamises on tõeste üks uus hallik veel warjul, kust meie põllumehed oma siisjetulekuid suurendada saaksiwad. Ehk küll wiljapuude pidamine põllumehe asjanduses, üleühtse rahwa majapidamises üks kõige tähtsamatest töödest, on teda senini veel väga wähe tähele pandud. — Kõigis haritud maades kannetakse wiljapuude harimise eest õige suurt hoolt. Wenelastel, Soomlastel, Sakslastel ja teistel suurtel rahwastel on aia-asjanduse kirjandus õige suur. Peale tubli, täielise aiatöö kirjanduse on nendel veel aiatöö seltsid, kes aia- ja wiljapuude harimist iga pidi edendawad, aiatöö wäljanäitusi piawad j. m. m.

Meie Gesslaste kodumaal on wiljapuu aedade asjandus veel õige alatul järjel! Uuemal ajal on küll juba mitmes kohas noori wiljapuu aedasi asutama hakatud, mis aga veel koguni wäike alustus on. Niisama kehwal järjel, kui meie wiljapuu aiad, on ka meie aiatöö kirjandus. Kõige täielikum aiatöö kiri on praegu S. Kõrwi „maja-aia pidamise“ raamat. Peale selle on üks wana „kärneri“ raamat, üks wäike kiri „wiljapuu“ ja mõni ajalehe kirjeldus ükshilute aia-tööde kohta. Wiimseid ei wõigi jäänawateks arwata, sest et ajalehti wähe alale hoietakse.

Nende nimetatud olewate aiatöö raamatute hulka ilmub nüüd käes olew „wiljapuu pidaja,“ mitte kui õpetuse raamat kõige aia-töö kohta, waid kui wäikene juhataja wiljapuude pidamisele. Ehk ta küll kogu ja näu poolest wäikene on, leiab aiapidaja temast wast kõik õpetused, mis wiljapuude korralikule pidamisele tarwilikud on. Paari aasta eest andis Riia aiatöö-selts

ühe väikese Saksa keelse raamatu, „wiljapuude“ pidamise ja aedade asutamise juhatusse välja. Selle raamatu järele olen mina käesoleva „wiljapuu pidaja“ kirja pannud, seda juurde lihtades, mis Saksa keelses raamatus puudus, mis aga ainult tarvilik oli, et raamat täielik oleks. —

Iga põllumees piab ka kas väikesel määral oma kodu aednik olema, siis veel on ta täielik põllumees. Kui wiljapuude pidamine meie hulgas jõudsalt sammul edeneb, siis kasvab meie varanduslik jõud, tõuseb meie haridus kõrgemale järjele. Seda wiljapuude pidamise edenemist tuetagu ka käesolev raamat, kui põllumehe ja iga aia = armastaja nõuandja iga wiljapuu pidamise tallituses. —

Uagu ju eemal nimetasin, on meie aia asjandus alatul järjel! Ühed arvavad, et wiljapuu aed ainult lusti ja laste asi olla; nad ei taha ehk ei mõista aru saada, et aed ka head tulu toob. — Teised arvavad: kui müüd igauks aedasi hakkab asutama, kuhu siis seda wilja panna? — Sellel arvamisel ei ole mingit tõe põhja, sest iga põlluwilja kohta võiksime ju sedasama ütelda. Kui meie selle hulga raha peale mõtleme, mis puuwilja eest meie maalt ära võeraste maadesse läheb, siis võime küll julgeste ütelda: mõnigi meist oleks jõutav kui praegu! See aeg, kus meie oma maa tarvitused meie omast puuwilja aedadest täidetud saavad, on veel liig kaugel. Ja kui meie nii kaugel oleksime, siis oleks meie rahva rahaline jõud ka märksa suurem. Wenemaal on ka kohtasi, kus dige palju ja suuri aedasi on, aga keegi ei ole

seal weel ütelnud: kuhu wilja panna? waid kõik on rohket raha saanud.

Weel üteldakse: „Kas ma hakkän küla kelmidele wiljapuu ja marja aedasi asutama?“ — See on küll õige, et kurjad inimesed ka wiljapuu aedadele palju kahju wõiwad teha. Aga kas kuri inimene teiste põllumehe asjandustele ei wõi kahju teha? Kas põllumees hobusetä läbi saab, kui kuri waras ta töö looma ära wiib? Ei millasgi! Puuwilja warguse hirmu pärast aed asutamata jätta oleks päris rumalus. Kui igal talul oma wiljapuu aed on, siis ei ole kellelgi tarwis neid mujalt ilma lubata wõtta. Üle selle aga piawad ometi kuritööd ifka enam wähenema, sest et inimesed rohkem haridust saawad. Kiiduwäärt oleks, kui wallawalitsused iga koolimaja juure wiljapuu aia asutaksiwad, kuhu walla kuluga tarwilikud noored wiljapuud saaksid istutatud. See edendaks wiljapuude pidamist suurel määdul, rahwas saaks rohkem osawõtmisele harjutatud ja lapsed õpiksid warakult wiljapuid harima, õpiksid tähele panema, kui suurte waewa ja hooli wiljapuu tarwitab, enne kui temast saaki saab. Ühi läheks armsaks ja kalliks! —

„Aga wõi see aed nüüd ilma kuluta saab ja wõi temast nüüd nii pea juba tulu saab! Hea kui leiwagi osta raha saab!“ — üteldakse mõnelt poolt. — Ilma kuludeta ei saa meie midagi. Nagu iga asja alustus raske, nii on muidugi mõista ka wiljapuu-aedade asutus. Aga kui meie ainult tänase päewa kohta majapidamise peale mõtleme, siis oleme küll wiletsad majapidajad! Meie piame ka tulewa aja peale mõtlema. Tehku iga põllumees omale kohuseks

iga aasta paar'gi puud soetada, ja mõne aasta pärast on tal kaunis kogu puid ilma suure kuluta. Wiitku noored mehed omast kõrtsi ajast üks osa wiljapuude rawitsemise peale, kulutagu üks osa kõrtsi kopikatest wiljapuude soetamise peale, — küll nad siis aastate pärast rõemu ja tulu tunnawad. Keegi meister ei ole taewast tulnud, ükski suur asi ei ole ühe päewaga toimetatud. Aga paljad soowid ja ohkamised ei aita midagi, nendest ei saa keegi weel õnnelikuks, kui ise agaraste tööd ja toimetusi käpile ei wõta. — See soow, et wiljapuude pidamine meie hulgas jõudjaste edenema hakkaks, on igaihe isamaa armastaja soow ja ihkamine. Ja wiljapuude pidamine hakkab tõeste edenema, kui meie kõik kahklused ja ohkamised kõrwale jätame; kui meie rahwa kooliõpetajad asja hoolega käpile wõtawad; kui meie ise mehed oleme, jell põhjusel töötame: mis olewiku sügisel mulda idanema paneme, see lähew tulewiku juwel kaswama ja wilja kandma. —

Kanapäss, 20. Talwe k. p. 1886.

Mis tulu toob wiljapuude pidamine?

Miatööl, nimelt aga wiljapuude pidamisel ja harimisel on suur tähendus rahwa majapidamises, wäga suur mõju rahwa warandusliku ehk jõuukama oleku kohta. Kus wiljapuu aedasi rohkemal määral hakatakse asutama ja harima, seal kosub rahwa warandus jõudsalt sammul; iseäranis weel niisugustes maakohdades, kus wäikesed põllusaagid on. Praegusel ajal tuuakse meie maale wäga palju puuwilja wõerast maalt; sellega wiiakse päratu palju raha meie käest ära wõeraste kätte, kellel wast mõndapidi rohkem raha hallikaid on, kui meil. Sellegi pärast on hea puuwili aruldane ja kallis kaup, keda aimult rikkad wõiwad tarwitada; wäikesed ärgu mõtelgugi selle kauni, terwisliku toidu peale. Edeneb aga meie eneste puuwilja harimine, siis jääb wõeramaa puuwilja tarvitamine vähemaks, puuwilja harijatel on üks kaunis rahahallik rohkem ja ka wäikesemad wõiwad kosutawat puuwilja elu ülespidamiseks tarwitada. Puuwilja aedade asutamiseks ei ole suurt kapitali tarwis. Uueste asutatud aed hakkab 3—4 aasta pärast esimest wilja andma ja 8—10 aasta pärast on aed juba õige rikka anniline. Kõnni wiljapuud weel wäikesed on, wõib aiamaad marjapõesaste ja muu wilja jaoks tarwitada, mis läbi aiamaast täielikku maasaaki ikka iga aasta

kätte saab. Peale maa harimise kulude, keda igaüks ise arvata võib, tuleks aia asutamise kuludeks ainult tarvilikkude wiljapuude hinnad arvata. Wafamaa suuruse aia jaoks kuluvad 70—75 wiljapuud, mis ühes wahela istutawate marjapõesastega umbes 75 rbl. maksawad. See aia asutamiseks tarwitatud kapital tooks mõne aasta pärast head kasu ja kümne aasta pärast hakkaks see kapital mitmewõrd tagasi tulema. Kui aiatöö kulusi teiste põllutöö kuludega võrdlema, siis on aiatöö kulud palju vähemad; üleühtse võib aiatööd ehk wiljapuid siis harida, neid korda seadida, kui weel põllutööga ruttu ei ole, ja sügise jälle siis, kui põllutöö ju vähemaks jäänud on. Peale selle wõiwad wiljapuid ka niisugused inimesed rawitseda, kes põllutööle weel noored wõi jälle wanad on. Kui puuwilja harimine edeneb, siis saab ka puuwilja kauplus siginema, mida meil weel olemasgi ei ole. Muial maades, kus wiljapuu pidamise kasu ära on tuntud, hoolitsewad riigivalitsus, seltsid ja asjatundjad mehed wiljapuude harimise eest väga agaraste, nimelt niisugusel kombel, kuidas see kõige kasulikumaks on tuntud olewat, kliima, koha ja põllu peale waadates. Sga aastaste korjatud teatete järele on ära arwatud ja nähtud, et niisuguste rahwaste ja maade waranduslik jõund märkjaste on kaswanud; isegi mõista, nende rahwaste rahast, kellel enestel puuwilja ei ole. Ühe maakonna ehk riigi puuwilja saak kogutakse üksikuisi aedadest; mida rohkem puuwilja aedasi, mida suuremad nad on, seda kaunimaks kosub see riik wõi maakond, seda paremaks läheb kliima. Seda on wiimsed aasta-kümned mitmet pidi tõendanud; selle pärast oleks

igaihe kohus, wiljapuu pidamise peale rohkem rõhku panna, korraliku wiljapuu pidamise ja rawitsemise eest palju rohkem hoolt kanda kui senini. — Kui selle peale vaatame, mis ju eemal nimetatud, et eelmistel aastatel, kui wiljapuud veel noored, marjadest ja muust wiljast täieline põllusaak, harimine ja ajakulu, iga aasta kuhjaga tasutud saab, — siis võime küll tõendada, et ükski põllutöö nii auusaste põllumehe waewa ja kulu ei tasu, kui wiljapuude harimine. Selle pärast on weiksele põllumehele wiljapuu aedade asutamine iseäranis soovitatav. Väike põllumees on sügisesel ajal oma maksude tasumisega kõige suuremas kitsikuses, ta piab wilja halvema hinna eest ära andma, elajate hind on ka arvamata madalasse langenud, nii et väike põllumees tõeste ei tea, kust ja kudas ta oma maksude tasumiseks raha saab. Seesugusel lool on aga suur asi, kui põllumees sügise poolt sutwel mõned kümned rublad omast puuwiljast ja marjadest saab; ta on kitsikusest peasenud, sest paarikümne rublaga on ainulikumad poole aastased maja maksud tasutud. See on ju küllalt tuttav, et Walga ja Wolmari kreisis ja muial Lätimaal õige rohkeste väikse põllumehi on, kes pooled aastased maja wäljaminekud ja veel rohkemgi omast wiljapuu aedadest sisse wõtawad. Nende ridade kirjutaja on puuwiljaga wähe kaubelnud ja on Lätimaal väikseil põllumeestel aedasi näinud, kus ainult õunte eest 80—100 rubla sai makstud; peremehe oma kulu veel arvamata, mis suwe jooksul aiaft tarwitatud. —

Rahalise tulu ja õnnistuse kõrwal, mis wiljapuu aed annab, ei ole see tulu ka väike, mis

sest tuleb, et oma majapidamises puuwilja tarvitada wõid; puuwili on wäga terwisline, kosutaw ja werepuhastaja toit, keda mitmel kombel tarwitatakse, nii hästi söögiks kui ka joogiks. Waewalt on kasulikumat ja armsamat tallitust wanale ja noorele, kui wiljapuude rawitsemine; ja tallitad wabas looduse ilus ja elus; õnnerikka saagi lootus elustab ja kihutab töötajat hoolsusele ja usinusele, wabad tunnid saawad kasulikult tarwitatud. Rikkaammiline loodus kosutab ja õnneldab inimese meelt ja südant, elu ja tundmist; kus aed maja kaunistab, seal armatakse pererahwast aina head! Kui rõemus ja kodulik on maja, kelle ligidal õunapuu aed haljendab! Kelle film ja süda ei tunne rõemu ja ilu kui ta õilme ehtes olejaid wiljapuid näeb, kui ta mitmesuguseid looduse ime-ilusi aias täheleb, lindude ja mesilaste muusikat, nende kiituse laulusi kuuleb? Mias wõid Looja helduse-kätt ja armastust enam tunda, kui kuskil muial töös! Mias wõid rõemus ja õnnelik olla, wõid lindude ja mesilastega wõitu oma õnne ja kiituse hüideid taewa poole hõljata! —

Kui wiljapuu-aedade arv suuremaks kasvab, siis parandawad wiljapuu-aiad ka selle koha kliimat; nad täitwad metsade aset, kus metsjad puuduwad, kliimat korraldades, jell kombel, et õhu sees olewat niiskust ühel mõedul lahutada aitawad. Kust küljest meie wiljapuu pidamist aga waatame, seal leiame igal pool aina head ja tulu. Wiljapuu aiad toowad ajutajatele rahalist tulu, loowad õnne ja ilu, suurendawad põllusaaki, ilma et põllutöö sellest kahju saaks. Wiljapuu aedades seisab päratu warandus, keda senini wähe on tuntud, weel wähem aga tarwitatud. —

Kõige selle peale waadates oleks meie noorele sugule õnneks, meie isamaale kasuks, kui koolide juurde aiad saaksivad asutatud, kus lapsed ju wäiksest saadik wiljapuu pidamist, üleüldse aiatööd, õpiksid. Muude haritud rahwaste juures on koolides selle poolest kaunis tegewus käsil. Tõtaku ka meie kooliõpetajad tööle ja hakaku wiljapuu-aedasiid asutama. See ei oleks sugugi palju, kui iga wallawalitsus iga kooli juure aia asutaks, kui igasse aeda paarikümne rubla eest wiljapuid saaks ostetud! Meie suur naabrirahwas, Wenelased, on ju mitmes kohas hakatust teinud ja maakonna kulu peal kooli-aedasi asutama hakanud. Kas ka meil ei ole ju küll aeg selle peale mõtelda? Leidku wiljapuu ja aiatöö harimise õpetus ka meie rahwakoolidesse teed, antagu selle õpetusele ka kõige alam kohake, kõige lühem tunnike, — küll ta edeneb ja kosub jõudsal sammul! —

Kes meie põllumeestest ja aia armastajatest, mõni aasta tagasi arwata, aedade asutamise ja wiljapuude istutamise hakatust on teinud, see tunneb küll, kui palju rõemu temale enese istutatud puud teewad. Ja kui nad aegamööda tulu hakkawad tooma ja oma rikaste andidega peremeeft rõemustama, siis weel hakkad aru saama, misjugune warandus ju aed sinule on. Kui sagedaste ei ütelda: „Jah, oleks ma siis juba peale hakanud ja iga aasta paari'gi puud istutanud, siis oleks mul niid juba kaunis saak ja warandus!“ — Selle pärast, kellel iganes wõimalik, see istutagu wiljapuid, enese ja tulewa sugu kasuks ja õnneks!

„Kuhu iiale leiad sa koha,
Sinna wiljapuud istuta kohe!

Kui hoolt siis sugu ka kannad,
 Ta wilja ja raha sul annab! —

**Kui wiljapuude pidamine tulu toob, mispärast seisawad
 siis wiljapuun-aiad meie maal siiski weel nii alatul järjel?**

Wiljapuu-aiad, nende harimine ja rawitsemine seisawad meie maal tõeste alatul järjel. Selle juures wõiwad süüdlased olla: Kliima ja põllupind, elanike, nimelt põllumeeste hooletus ehk tarwilik aia-
 pidamise teadus, ehk wiimselt arusaamise puudus, et wiljapuu aiad wististe rahwa warandust kaswatawad. Meie mõisa aedades ja wäga arwa ka talu aedades leiame ainult õige wanu wiljapuid ehk nende kände, wäga arwa noori puid; üleühtse on aga nii hästi wanad kui noored aiad korratumas olekus, igalpool näed puudusi, wanad puud on kuiwanud, noori ei ole asemele istutatud j. n. e. — Kui meie kliima ja põllupind wiljapuude pidamisele kohane ja kõlblik ei oleks, siis ei maksaks wiljapuude pidamise peale mitte sugugi mõtelda, waid nende edendamise ja aedade asutamise nõuu andmised ja katsjed oleksiwad kohalt maha jätta. Mõned heas korras peetud aiad ja wanad wiljapuud aga annawad tunnistust, et meie kliimal ja põllul mitte midagi ei puudu, mis wiljapuude kasumisele, kosumisele ja wilja walmimisele tarwilik on. Meie kliima ja põld tasuwad siis täiesti wiljapuu-pidaja higi ja waewa, sest kui suur hulk wiljapuid on jõudnud õige wanaks kaswada, siis ei ole kliima ega põld mitte süüdlane, kui nooremaid puid aias olemas ei

ole, kui aiad alatul järjel on. — Tõsi on ju ka kül, et nii mõnegi wiljapuu pidaja kaunis saagi lootus nurja on läinud külma, põua, liia wihma ehk jõõdikute läbi; nii mõnigi ilusaste ja korralikult rawitsetud puu on siiski ära kuiwanud! Aga teistele põlluwiljadele tuleb ju niisamasuguseid äpardusi; pöud ehk wihm teewad ka nendele liiga, külma näpistab kõige ilusama wiljawälja ära; kas siis ühe äparduse ehk kehwa aasta pärast pöld külimate wõib jääda? —

Wiljapuude pidamise takistusi piame muialt otsima ja nimelt:

1. See on selge, enne kui midagi lõigata tahad, piad seda wilja külwama; kui head puuwilja tahad saada, siis pead puid kaswatama, kes mõne aja hoolitsemise järele wilja andma hakkawad; selle järele siis tarwitab puu tükk aega ja kaunist waewa, enne kui taast wilja saab. Seda aega ja kulu piab inimene enne külwama, siis wõib ta tulusi lõigata. Aga meie ajal walitsew püidmine ei sünni selle põhjusega kokku; meie aeg tahab omaft kuludest õige rutulist tulu. Kuna nüüd wiljapuu-aiad palju aega ja waewa tarwitawad, enne kui nende asutamise peale pandud kapitali kasudega tagasi saad, siis ei mõtelda ka palju unte aedade asutamise peale.

2. Mõned, kes sellest waewast ja kulust ei hoolinud, on ometi wiljapuu aedasi asutanud; aga kui nende püidmine mitte forda ei läinud, waid sagedaste äpardusi tuli, siis jätsid nad aia asutamise kohalt järele. Nemad ei pannud tähele, et nende ettewõte, kas halwa aja, puudulise ajutuse, wõi halwa harimise põhjusel, nurja läks.

3. Põllutööd uuritakse ja põhjendatakse iga pidi teaduslikult, seisab selle pärast kaunis kõrgel järjel ja igapidi täielikus olekus; wiljapuude pidamist on aga wähe tähele pandud, ta on kui waene laps! Kui põllutöös midagi nurja läheb, siis uuritakse ja otsitakse selle wasta abi, parandatakse puudust; läheb aga wiljapuu pidamine, kas teaduse puuduse ehk halwa harimise põhjusel, nurja, — siis arwatakse wiljapuude pidamist asjata waewaks.

4. Oma jagu süüdi on ka inimeste hooletus ja arwamine: pista puu juurtega maa sisse, küll ta siis kasvab ja wilja kannab. Kui aga puu ei kaswa ja wilja ei anna, siis ei lähe wiljapuude pidamine meie maal enam edasi.

5. Ka see on üleüldine arwamine, et ilmasjata olewat, waewa näha ja aega wiita, kuna wiljapuu juurtegi ilma hoolitsemiseta wilja kannab. Mõnes kohas saab ka sugu saati ilma waewa nägemata, mis siis niisuguseid arwamisi weel finnitab.

6. Wanu puud ei rawitseta enam sugugi, nende käest tahetakse ainult saada; kuiwi oksid lõigatakse liig kaugele tüwi juurest maha, nii et haawa ase kinni ei saa kasvada. Ohu ja niiskuse läbi hakkawad need oksid mädanema ja puu sureb ära niisama kui need puud, keda palju lõigatakse, kellest selle läbi palju mahla kautsi läheb. Wanade puude asemele ei istutata noori, hakkawad wanad surema, siis on kõik aed korruga otsas. Kui ma H. walda elama asusin, siis seletas wana kooliõpetaja L. nõnda: „Baadake, need wanad kännud siin kooli maja ümber on kõik uibude kännud; küll oli ilus ja kaunis, kui nad õilmes ja wiljas seisiwad! Ma

elasin kui paradiiſis ja ſain kaunist abi oma elamiſele! Aga praegused ajad on halvad, ei edene enam wiljapuud, ei mehitſe pidamine!" Ajad ei ole aga praegu, ei olnud ka ſiis mitte ſugugi halvemad kui wanast; wiljapuud oliwad kõik wanad; keda kange külm eluſſe jättis, ſee ſuri wanaduſſe, noori puid ei olnud, ſelle pärast oli ſiis ühe korraga kõik otſas. — H. koolimaja ümbrus on praegu weel tühi ja paljas wiljapuudeſt; endine kooliõpetaja, kes wanaduſe pärast kooli põllult lahkus, hakkas wiljapuude tulu tundes oma päriſkoha peal agaraste aeda aſutama ja on temal praegu ilus aiake, kelleſt tema iſe ju tulu ja rõemu tunneb. Weel rohkem tulu ja rõemu ſaavad edespidi tema lapsed ſelleſt aiaſt. Wanamees jätab kauni mälestuſe oma laſtele, ühe elawa tunniſtuſe hooljaſt tegewuſeſt ja kui ta muidu oma poegade meeletſt kauks, ſiis ei laſe wiljapuu aed nende iſa mälestuſt kaduda; weel laſte laſtele üteldakſ: waata poeg, need wiljapuud on ſinu wanaiſa iſtutanud, ſiis kui ma nõnda suur olin kui ſina praegu oled!"

7. Kuna põlluſaagi ſuuruſt ſõnniku panemiſe ja muu waewa ja hoole järele arvatakſe, annab wiljapuu aed wahel õige rohket ſaaki, ilma et inimene ſeal juures kulu kannab ehk waewa näeb. Sellel waewata ja kuludeta ſaadud puuwiljal ei ole aga mitte täit headuſt ja wäärtuſt, ſelleſt ſiis arwawad ühed, et wiljapuu ilma kuludeta wilja wõib kanda, teiſed jälle, et meie kliima hea puuwilja kaſwamiſele mitte kõlblik ei ole.

8. Üks taſiſtus on ka ſee, et mõnes kohas delaid ja kehwa-wiljalifi õunapuufeltſifi wanade aſemele

ehk ka uutesse aedadesse istutatakse; ehk jälle niisuguseid soojamaa seltsijä, kes meie karedat talve ei kannata.

9. Kaunis osawate põllumeeste suust kuuled ka sagedaste jeda arvamist, nagu oleks wiljapuu-pidamine üks nalja wõi ilu asi, mis diget kasu ei anna ega waewa ei taju. Wiljapuude tulu tuntakse weel wähe; suuremal mõedul wiljapuu pidamist, olgu põllutöö kõrwal ehk kohalt iseseiswalt, ei panda weel tähelegi.

10. Mia omanikud kaebawad ka selle üle, et nende puud wilja ei kanna, ja arwawad jeda kliima ehk põllu süüks. Et põld ilma wäetamata head lõikust ei wõi anda, sellest saawad nad aru; aga wiljapuu piab iga aasta wilja kandma, kui ta ka wäge ega tarwilikku toitu ei saa nende olluste asemele, mis ju wiljaks ära tarwitatud saanud.

11. Mõned kaebawad jälle, et nad oma puid mehesti on wäetanud, aga siiski wilja ei ole saanud. Need ei ole jeda tähele pannud, et liig palju ka jälle kahju teeb. Süüdi ou siis wahel liig wähe wäetamine, teisel korral jälle waleste tarwitatud ehk liig palju wäetamine.

12. Mõned wiljapuu-pidajad istutawad wanade puude asemele noori, ja kui need head saaki ei anna, siis ei tea nad jeda arwatagi, et ka siin wilja ehk põllu waheldust tarwis oli.

13. Nagu wiljapuude rawitsemine weel alatul järjel on, niisama alatul järjel seisab ka puuwilja kauplus ja puuwilja kasulik tarvitamine. Meie maa puuwilja peetakse liig delaks, temaga kaubeldakse liig wähe; selle wasta on wõderamaa puuwili kõrges auus ja hin-

naš, wõeramaa puuwilja kauplemine õitseb ja teeb
meile suurt kahju. — 14. Kui meie lõppeks oma
wäikse põllumeeste wiljapuu pidamise takistuste peale
ühe pilgu wiistame, siis leiame kõige suuremaks takis-
tusjeks meie põllumeeste kindluseta elu. Knni meie
talukohtasi pärijeks ei ostetud, olid peremehed nagu
rändajad linnud. Ja kellele siis niisugune rändaja
õige weel aeda hakkas asutama. Aga nüüd, kus iga
aastaga pärikohta omanikkude arv kasvab, kus iga
rentnik ise oma maja wõib osta, ehk kus jälle wilja-
puude eest nagu teisegi raudhea eest tasumist saab;
nüüd ei ole enam aega mõelda ega märkida, nüüd
agaraste tööle, mida warem, seda parem. Siginegu
wiljapuu aiad meie taludesse ja küladesse õige jõudsal
sammul, rohket tulu tuues rahwale ja riigile! Selles
tegewuses ja asjanduses ärgu jäägu meie püüdmine
mitte lõtkama ehk seisma, sest:

„mis seisab, see roostetab!“ —

Mis piab tehtama, et wiljapuude pidamine paremale järjele laaks?

Kui ja tead,, mis sinu toimetusi takistab, siis
püüad ja neid takistusi kõrwa saata; näitustest, mis
wiljapuude pidamist takistawad, leiame ka abinõuu,
mis teda paremale järjele aitawad. Kasulikku asja
püüda kaswatada, kahjulikku püüda kautada! Oma töö
ja waewa eest tahab iga tööline wäärilist palka, selle
pärast jõuab wiljapuude pidamine peaaegu ainult sellel
põhjusel paremale järjele, kui see arwamine põllu-

meeste ja aiaarmastajate hulgas rohkem aset leiab, et puuwili üks kõige kasulikkumatest produktidest on, keda põllupind kasvatab; et peale selle wiljapuude pidamine mitte ainult enesele, waid ka tulewale sugule ja üleüldisele elule suurt kasu toob. — Sellele arwamisele ehk põhjusele jõuame aga ainult siis, kui põllumees teadust saab ja teaduse abil sellele tundmisele jõuab, mill kombel põllupinda aia asjanduses kõige kasulikumalt wõid tarwitada. See arwamine, et wiljapuu edenemisele muud tarwis ei ole, kui maa sisse panemist, piab suutumaks kaduma. Nagu põllu wiljad korralikku harimist ja wäge nõuawad, mis nendele ka osaks saab, niijama ei wõi ka wiljapuu ilma korraliku hooleta ei ühtegi head wilja kanda. Kui ja wiljapuudest head saaki tahad saada, siis hoolitse häid seltsi: kõige rohkemal mõedul suurendab saakisi: maa, kelle sisse ja oma puud istutad, sinu puude seisukoht ja kudas ja oma puude eest hoolt kannad. Et wõeriti tegewusest kahju ei saaks, waid wiljapuude pidamine edeneks ja tulu tooks, on kõige pealt tarwis, et näituste ja asutuste najal igal asutajal selge ja teada oleks: mis sugune seisukoht aiale kõige parem on, kudas põldu selleks tuleb harida, mis sugused seltid selle ehk teise põllule kõige tulusamad on, mis sugune puuworm selle ehk teise maatiiki peal kõige annirikkam on ja wiimselt, kuda puude eest head ja korralikku hoolt tuleb kanda. Du see teadus wõimalikult üleüldiseks saanud ja kui kõik tarwilik rawitsemine mõistlikult toimetatakse, siis ei jää ka kasu tulemata. Kui meie kasu saame, siis jõuame ka sellele tundmisele, et wiljapuude pidamine suurema tegewuse ja hoolde wäärt

on, ja siis piitame teda ka täielisemale põllulisele tähtsusele edendada, kui seda senini on tehtud. Siis signeb ka puuwilja kauplus. Kus wiljapuid ei ole, seal ei jõua ka puuwilja kauplus nende pidamist kudagi edendada; kus aga wiljapuu aedasi ja puuwilja kaunil mõedul juba olemas on, seal kihutab puuwilja kauplus wiljapuu pidajaid suuremale tegevusele ja agaramale asja ajamisele wiljapuude ravitssemises ja wilja korralikumas tarvituses. — Meie põllumeeste jeltfid piakšiwad kirjalikult ja tegulikult wiljapuude pidamises juhatusi ja abi andma; piakšiwad näituseks kas Soomemaalt häid wiljapuu jeltfifid hulga kaupa muretsema. Sell kombel ehk saakšid põllumehed seda, mis nad jooiwad, kergema waewa ja odawama kuluga. See oleks kasulik jeltfide ja liikmetele! —

Mis on asutatawa aiakoha kohta tähele panna?

Uueste asutatawal aial on pikk kestus; selle pärast piab enne kõike tööd ja alustust järgmine küsimine wastatud olema: kas asutatawa aia koht, waatamata tema põllu põhja peale, oma seisukoha poolest niisugune on, et ta wiljapuu aiaks kõlbulik, et ta wiljapuudele meelepäraline, nende kasule ja kojule täieste kohane on? Meie põhjamaal on kewadised külmad wiljapuu aedadele kõige suuremaks kahjuks, selle pärast ei ole põhja-, põhja hommiku- ja hommiku-pooline seisukoht wiljapuu aedadele mitte hea. Nende nimetud ilma-kaarte poolt puhuwad külmad tuuled ja

esimesed päikese kiired sulatawad külma wõdetud õilmeurwad liig ruttu sulaks. Hea seisukoht aia jaoks piab warjatud olema, kas mõne metsatuka, üksiku puu, majade ehk mägede läbi. Kõige parem seisukoht on lõuna poole kaldaw maatükk lõuna-õhta poolel; niisugusel kohal on wiljapuud külmade põhja ja hommiku tuulte eest ja kewadel õilme ajal, pärast öökülmasi, warajase päikese kiirte eest warjatud. Warjamata ja tuulte käes olejad maatükid ei tõlba mitte sugugi wiljapuu aedadeks; niisugustes kohtades aurab uu kewadel liig palju mahla wälja, mis puu edenemisele ja kosumisele kahjuks on. Ei ole aga aiaperemehel mitte wõimalik niisugust head seisukohta oma aiale saada, siis muretsegu ta enesele hiljem õilmitsejaid wiljapuid ja warjatu oma aeda külmade tuulte eest metsa puudega; istutagu põhja ja põhjahommiku poole külge õige tihedalt nimelt pajuvi ehk papli puid, mis kerged istutada ja ruttu kasuma lähewad; siis weel lõhmuseid, jalakaid ja teisi. — Ka seda on tähele panna, et wett lähedal saada oleks, kas tiik, jõgi wõi lomp.

Misugune põllupind ja põhi piab asutatawal wiljapuu aial olema?

Kõik puud ja taimed saawad õhust ainult ühe jau oma ülespidamist, nimelt süsiniku; suurema jau aga juurte kaudu põllust ehk maa seest. Keemia ehk lahutuse kunsti teadusel on praegune ilm nii tark, et kõik ollused teada on, mis ühe ehk teise põllu mulla

sees olemas; niisama teatakse ka, mis ollustest üks ehk teine wili kofku on pandud, mis ollusi kellegi wilja sees on ja mis suguseid ollusi selle järele keegi wili maa sees piab saama, kui ta täielikuks jõuab kaswada. Kui põld lahjaks ei pia jääma, siis olgu talle wiljakaswamisega temalt kurnatud ollused jälle teisel teel tagasi antud. Sellest on ju igal ühel selge, et ainult niisugune põld wiljapuudele kõige parem on, kelle sees juba küllalt neid ollusi olemas on, mis wiljapuu kaswamisele ja wilja kandmisele tarwilikud on; ehk kellele jälle tarwiliku osa neid ollusi kergeste anda wõib. Kui nüüd ka küll iga kehwa maatükki wiljapuu aia jaoks kõlblikuks teha wõib, piab siisgi niisugusel tööl oma piir olema. Wuidu lähed see põllu parandamise kulu liiga suureks, suuremaks kui kõik muu aia asutamise kulu ja ei tasu siis niipea kulu ega waewa.

Wiljapuu on peaaegu igasugu põllumaaga rahul, selle pärast on siis ükskõik, kas aia jaoks süntsal maatükil jawi,= liiwa,= lubja= ehk mergeli=põld on; kuid 3 jala sügawuseni ei tohi põhi mitte liig kõhel ega liig kõwa olla, piab wett hästi sisse tõmbama ja hästi läbi lastma, piab hästi palju niisuguseid ollusi olema, mis wiljapuu tarwitab.

Koguni teine lugu on aga põllu põhjaga! Asutatawa aia juures piab siis kõige pealt seda järele katsuma, kas põllu põhi aia asutamiseks kõblilik on ehk ei ole. Kus põllul liig kõwa ja luit põhi, nii et wilja puu juured sisse ei jõua tungida, ehk kus jälle aluspõhja wett on, nii et juured mädanema hakkawad, — seal, niisuguse põllu peale ei tohi aia asutamist mõteldagi. Kõige parem ja kasulikum põllupõhi wil-

japuule on: kohelane, sügawa = põhjaline, rammukas liiwane sawipõhi. Kus jeda ju looduses ei ole olemas, seal võib inimene järele aidata, ja põllu põhja nii kõlblikuks parandada ja teha. Misjugune põld on, selle järele tuleb parandus käsile võtta. Maa harimine ja parandamine on kõige tähtsam töö, mis enne aia ajutamist tuleb käsile võtta, kui tahetakse, et wiljapuud hästi kosuksivad. See maa harimine tähendab: maa kohelaks tegemine wäetamise läbi, kus tarwilik rammu puudub, truubitamine, kus aluspõhja wett on.

Maa kohelaks tegemine on tarwilik, et õhu läbi maa hästi ära kääriks ja wiljapuu peened juured ennast igale poole kergeste laiali lautada saaksivad. Wäga tululik on, kui kõik aiamaa 3 jala sügawuseni ümber kaewetakse ehk, wõerakeele sõnaga, rajolitaks; nimelt niisugune maa, mis kõhna rammuline on. Seda ümberkaewamist toimetatakse järgmisel kombel:

Mia pikkuse ehk laiuse järele kaewetakse kraawi kolm ehk neli jalga lai ja kolm jalga sügaw; kraawi põhi tehakse kohelaks ja pannakse kord sõnnikut. Kaskele maale on hea hobuse ehk lamba-sõnnik, pühkmed ja prügi; kergele maale tõpra sõnnik. Veel tululikum on aga niisugune sõnnik, mis õige kaua aega mädanemiseks tarwitab, nagu naha weered, nahatükid, karwad, lupardid ja luujahu. Nendest leiawad wiljapuu sügawamale tungijad juured veel kaua aega rikkalikult toidu ollu. — Selle esimese kraawi kõrwale hakatakse nüüd teist kraawi kaewama, pealmine maa kord pannakse esimese kraawi sõnniku peale; siis pannakse jälle kord sõnnikut ja kord maad, kunni esimene kraaw täis ja teine tarwilik sügaw. Selle teise kraawi põhi

tehaſe jälle kohelaks, pannaſe kord ſõnnikut ja haſa-
 taſe kolmandat kraawi kaewama, ſelle pealmine maa-
 kord teiſe kraawi alumise ſõnniku-korra peale tuleb.
 Sell kombel kaewetaſe kraaw kraawi kõrvale, kunni
 aia teiſe äärde, kuſ wiimne kraaw eſimeſe kraawi
 mullaga täidetud ſaab, ja ſellega ſiis ſee ümberkaewa-
 miſe töö lõpetatud on. Mida korralikumalt ſeda tööd
 tehaſe, mida kohelamaſ maa jääb ja mida rohkem
 õhku ümberkaewetud maa ſiſſe tungib, — ſeda parem
 ja tululikum ſaab töö. Külma ja wihmaſe ilmaga
 ärgu tehtagu ſeda tööd. Kui põld raſke ſawine, ſiis
 on hea lupja, liiwa ja ehituſe prügi hulka ſegada;
 on ta aga kerge ja kuiv, ſiis on hea ſawifegaſt maad
 hulka ſegada.

On aga aiamaa iſeeneſeſt ju küllalt hea ja rammus,
 ſiis ei ole niifugult ümberkaewamiſt mitte enam tarwiſ.

**Mis piab põllu- ehk aiamaaga weel tehtama, enue kui
 wiljapnud wõib iſtutada?**

Sellel küſimul on mitu waſtuſt, ſelle järele
 kuhu wiljapuud iſtutataſe: kaſ ümberkaewetud maa
 ſiſſe, ehk muu aiamaa ſiſſe, ehk jälle juba olemaſſe
 aeda, wanade puude aſemele. Nende iga maa kohta
 on iſefugused iſtutamise ſeaduſed ehk eeskirjad!

Wõtame enne uueſte aſutatawa aia käſile! Kõige
 pealt piab meil ſee aru peetud olema, miſſugufeid ja
 kui palju wiljapuid meie oma aeda iſtutame? Üleüldiſe
 arwataſe, et õunapuu oma pikema keſtuſe ja rikkama

toidu olluste poolest nii hästi toiduks kui ka kauplemiseks kasulikum on, kui teised wiljapuud. Selle järele siis põhjendatakse, et ühe wisnapuu ja ühe ploomipuu kohta kaks pirni ja kaheksa õunapuud tuleb istutada; kui aeda 12 puud mahub, siis olgu: 8 õuna-, 2 pirni-, 1 ploomi- ja 1 kirsipuu. — Rohaliku wilja tarvituse järele võib seda puude arvu nii muuta, kuidas kasulikum on, aga õunapuud tuleb ikka rohkem istutada. Pirni puu juured kasvavad sügavale maa sisse, nende jaoks olgu tarvilik aiamaa kolme jala sügavuseni hea ja korralik; õuna ja ploomi puude juured kasvavad laiemale, need lepiwad kahe jala sügavusega. Siht pirnipuud lepiwad kõhnema, kerge ja kuiwa maaga, õrnemad ja paremad seltsid tarvitavad sugu niiste põhjaga maad. Õunapuud lepiwad kehvema maaga, olgu aga siiski oma jagu rammus ja niiste. Magus wisnapuu ehk morelipuu kasvab kiuwema maa peal kui kõik teised wiljapuud; ta armastab sooja, sügava põhjaga saiwimaad niisama hästi kui mergeli segast liitvamaad; on aga iseäranis tänulik ja rohke wiljaanniga, kui teda wana kalgi puruga rammutatakse ja kui tal niisugune warjatud kasukoht on, kus ta hiljemalt elama ja õilmele läheb, kui teised wiljapuud. Ploomi-puu tarvitab head rammukat maad ja kannatab ka sugu niiskust; wisnapuu lepiwad kõige kehvema maaga. Wiljapuude istutamise juures olgu seda tähele panna, et igale puule õige awar ruum saaks, et ta oma juuri õige laiale lautada saaks, niisama ka oma krooni, ehk okse. Kui lai puude wahel jäätakse, seda määratakse selle järele, kuidas põld ja puud on. Rammusal aiamaal ja laiale kasvawate puudele on laiem wahel tar-

wis jätta, kui kõhnema maa peal ja kõrgesse kasvawa krooniga puudel. Rammusal aiamaal olgu õuna ja pirni puude wahel läbistikku 24 jalga, ploomi ja wisnapuudel 18 jalga; kehweimal aiamaal wõib ligemale istutada. Et aiamaast täit tulu saada, piawad puud korralikult ridasse istutatama, kas nelja murka ehk jälle nii, et iga kolme puu wahel ühesuurune kolm-nurk on. Puude wahele wõib tarwituse ja tahtmise järele marja põesaid istutada. —

Kui sell kombel aia ja puude arv on peetud, siis tulewad kohad määrata, kus wiljapuud piawad seisma ja kasvama.

Kui ümberkaewatud aiamaa weel kehwa piaks olema, siis on soovitatav, et määratud kohtade peale hauad saaksiwad kaewatud; need hauad olgu 4 jalga laiad ja 3 jalga sügawad. Haua põhja löö wiljapuu tuets tugew, kooritud, tarwilik piff teiwäs, wälja wisatud muld sega hea aia ehk komposti maaga, ehk ka mädanenud sõnnikuga ja aja kaewatud hauda jälle tagasi. Minult hea maaga ei tohi mitte hauda täita, sest et puu juured siis kehweema maa sisse ei kaswa ja kui hauamaa rammu ära tarwitatud, jääb puu kängu. Niisama ei tohi ka wärsket sõnnikut hauda panna; sellest wõiwad puu juured mädanema hakata ja muid hädasi puule tulla. —

Kui ümberkaewamata aiamaa on, ja selle peal puude seisukohad määratud, siis piawad hauad 5 jalga laiad ja 4 jalga sügawad kaewetama, wõimalikul korral weel nii, et nad alapoolt laiemad on ja et pealmine parem maa ise unikusse pannakse ja alumine kehwe maa jälle ise unikusse. Selle järele löö puu

tueks tarwilik teivas ja wiska pealmised turwa tiikid, heina pool alla poole, haua põhja. Sega hauast wälja wijatud paremale maale õige rammusjat aia ehk komposti mulda jekka, niisama ka kehemale maale ja aia haud täis; esite, põhja poole, rammusjam ja pinna poole lahjem maa.

Kui wanade puude asemele noori istutatakse, siis piab auk 5—7 jalga lai ja 3—4 jalga sügaw kaewetama. Kõik wanad juured on ära korjata ja auk rammusa maaga, kelle hulka weel tuhka ja nõge wõib panna, täita.

Enne augu täitmist lüüakse tue-teivas ja siis täidetakse auk nagu eemal ju nimetatud: rammusjam maa põhja, lahjem peale poole.

On need kirjeldud tööd, aiamaa harimine ja puu seisukoha walmistamine, tehtud — siis wõib, kui paras aeg käes, wiljapuid istutama hakata. Tahetakse wiljapuid kewade istutada, siis olgu need tööd sügiseks tehtud; kui sügisel istutatakse, siis olgu nad kewadel tehtud. Nende töödega ei ole aga weel mitte kõik maa tööd tehtud, mis wiljapuu istutamise eel teha on. Wiimne töö on nüüd weel selle augu kaewamine, kuhu wiljapuu kaetwama pannakse. Sügisesele istutamisele olgu need augud paar nädalat enne istutamist kaewatud; kewadisele istutamisele aga hilisel sügisel. Sga teiwa kõrwale saab tarwilik suur ja sügaw auk kaewatud, selle järele kui laiad ja sügawad istutawa puu juured on, nii et nad lahedaste ja awaraste auku mahuvad. Et istutaw puu juba algusel hästi jõudjaste ja lopsakalt kasuma läheks, on hea, kui jeda istutamise augu maad weel rammusa aiamaa ehk kompos-

tiga segatakse, hästi peenikeseks ja lahedaks tehakse. Mida hoolsamalt seda tehakse, seda paremine waub maa istutawa puu juurte ümber, seda jõudsamine hakkab puu kaswama!

Du aiatöö juba niikaugel, siis on aeg tarwilikkusi puid kuulata ja nende nõutamise peale mõelda.

Mis piab wiljapuude muretsmise ehk nõutamise juures tähele pandama?

Igatiks, kes tuju järele ei toimetata, waid kindla põhjuse ja mõtte teel oma wiljapuu aeda hakkab asutama, see põhjendab oma waewa ja kulu aiaft saadawa tulewase tulu peale. Kui asutaja kulu ja waew head tulu piab tooma, siis piab asutaja oma asutatawa aia puude nõutamise ja walimise juures kõike hästi tähele panema, mis kaunile kojumisele ja tulutoomisele tarwilik on. Kui wiljapuu aed head tulu piab tooma, siis on peale heaste haritud põllu ja muude toimetuste ka ainult häid wiljapuude seltsi istutamiseks walida, mis kliimale, põllule ja tarwituseks kõige kõlbulisemad ja kaunimad on. Mida asutaja piab kõige pealt tähele panema, et tema kliimale ja põllule kõige kõlbulisemad seltsid enesele walib ja nende hulgaft jälle niisuguseid puid, kes rikka=annilised, kelle wili kaua hea seisab, kenna maitsega on ja mitmel kombel tarwitada wõib. Mõttele ette ja wali mõistlikult! — Kui aed ainult oma tarwituseks wilja piab andma, siis wali neid seltsi, kelle walmimise aeg mitte ühte ei kannu; kui aed

ka müügi jauts wilja piab andma, siis wali sui ja talwe wilja puid. Kareda kliimaga kohale wali hilja õilmitsejaid ja külma wastapidajaid seltsiisi. Et niisuguseid seltsiisid on, see on selge. Kes neid ei tunne, see nõudku ja õstku oma puud usaldatavate aednikkude käest, küsigu nõuu mõistlikkude wiljapuu idajate käest. Kasulikum on vähem, aga teatavaid häid kohalisi seltsiisid enesele nõutada ja istutada, olgu ka ilma nimeta, kui palju imelikkude nimedega seltsiisid, kelle headus ja kestus weel teadmata. Häid, rikkaannilisi wiljapuude seltsiisid on väga palju. Kõige parematest, meie maal hästi siginewatest seltsidest olgu järgmised soovitada:

I. Sui õunapuud: (Pyrus Malus: mets õunapuu)

1. Walge-, 2. kollane-, 3. punane- ja 4. roheline-klarõunapuu; 5. Karlamowski; 6. punane suwekalwill; 7. Sitroni-õunapuu; 8. Tallinna pironõunapuu; 9. Schampanja ehk Siberi Augusti õunapuu; 10. Suhkru õunapuu; 11. Suislepa õunapuu; 12. Maasika õunapuu; 13. punane weini-õunapuu.

Sügisese õunapuud: 1. Keiser Aleksandri-õunapuu; 2. Seränka; 3. Ametmehe õunapuu; 4. Printsi õunapuu; 5. Titowka; 6. Kuld-Reinette; 7. Sügisese-Bergamotte; 8. punane Schampani; 9. Kant-õunapuu ja 10. sügisese Stettiner-õunapuu.

Talwe õunapuud: 1. Ritschneri maasika-õunapuu; 2. punane Ananas; 3. Antonowka; 4. uus Inglis-Pepping; 5. Aport; 6. punane-Hollandi-Talwe-Kalwill; 7. Walge-Talwe-Tui-õunapuu; 8. Punane-Tui õunapuu; 9. Suur-Sibula Borsdorfer; 10. Väike Sibula-Borsdorfer; 11.

Kuld=Keinette; 12. Liivimaa=Borsdorfer; 13. Punane Ananas; 14. Walge=Salwe=Kalwill; 15. Punane=Salwe=Rambour.

Järgmised õunapuud seltsid on Peterburi Keiserliku (pomologia) aiadöö seltsis kunstaednikult Dr. Regeli'lt meie põhja kliima kohta heaks kiidetud, nii hästi wilja=anni kui ka wastapidamise poolest: Suvi õunapuudest: 1. punane Suvi=Kalwille. 2. Barskoe=Arfad (iseäranis hea). 3. Borowinka. 4. Zimmt=õun. 5. Weini=õun; ja 6. Moskwa=pirniõun. — Sügise ja Salwe õunapuud: 1. Zuckermiron. 2. Leschanka. 3. Zitowka. 4. Anisapfel. 5. Slaft. 6. Moskwa Keisriõun. 7. General Greigh. 8. Antonowka. — Seemnetest kaswatatud ilma pookimata: 1. Wachstrauben=apfel. 2. Wachsfarkad. 3. Peterburger=Keinette. 4. Suhkrus=Schampagner.

II. Suvi=pirnipuud: (*Pyrus communis*, metspirn.) 1. Bauske= ja 2. Liwi=Wöi=pirn. 3. Prinzessi=pirn; 4. Weini=pirn; 5. Suur=Suvi=suhkrupirn.

Sügise pirnipuud: 1. Napoleoni=pirn; 2. hiline Graubirne; 3. Sapieganka; 4. Sügise=Bergamotte; 5. Sügise=Reitsi=pirn; 6. Sügise=mepirn.

Salwe=pirnipuud: 1. Salwe Bergamotte; 2. Bessemänka;

III. Ploomipuud: (*Prunus domestica*, metsploom.) 1. Punane= ja 2. Walge Munaploom; 3. Punane= ja 4. Walge=Aprikosi=ploom; 5. Mirabelle; 6. roheline Keineklände.

IV. Kirssid ehk wisnapuud: (*Prunus Cerasus*, hapu kirs.) 1. Ostheimi ja Wladimiri kirssid; (*Prunus Avium*, mage kirs.) 2. hiline Morelli (*Amarelle*); 3. Brükseli pruun; 4. Matte; 5. Kentkirssid.

Peale seltside on puu headus tema tüwijuurte ja krooni poolt tähele panna. Mõne aja eest arwati, et kehwa maa peal kasunud puud paremad soetada on, arwati, et kehwema maa sees kasunud puu looduse karedustega ju rohkem harjunud on. Selle kohased uurimised ja katsumised on selle arwamise tühjaks teinud. Nagu kõik muu elaw loom ja taim, nii tarwitab ka wiljapuu omas nooruses ja lapseias head hoolt ja toitu. Kui noor wiljapuu omal kõhnemal seisukohal kasuma ja wilja piab andma, — siis olgu tema kasvatus- ja kooli-koht õhule ja külmale kõigipidi lahtine, aga hea ja täieste rammutatud aiakoht. Niijuguses täieste rammusa põlluga puukoolis kasvagu noor puu, täielist walguft ja õhku saades, 5 kuni 6 aastat. Hästi kaswatatud puul olgu ilus, terve, file ja tugew tüwi, laiased ilusad, harulised juured, ja neli kuni 5 juuremat ühetaulist krooni oksa. Kui niijugune igapidi terve puu korra pärast oma seisukohale saab istutatud, siis läheb ta priiskeste kasvama ja hakkab pea tulu tooma. Ka puu headus põhjendab üht osa aiast saadawat tulu, selle pärast muretsegu iga aia asutaja oma noored puud ainult head ja teatawate aednikkude käest. Puude ostmise küsimuses olgu nende headus esimene asi, hinnaga — wiimane; sagedaste saab odawate puudega kahewõrdselt kahju.

Millal on kõige parem wiljapuude istutamise aeg?

Mida rutemast noor istutatud puu uuel kohal jõudsaaste kaswama hakkab, seda kasulikum puu edene-
misele. Peale eespool arutatud aia seisukoha, maa ja
puude headuse on puude head istutamise-aega ka tar-
wis tähele panna kui asutatawa aiale igapidist head edu
soowitakse. Istutamise aega arwatakse sügise lehtede
pudenemisest kinni kewadeni urwade awamiseni. Aga
selle üleüldise arwamise ehk põhjenduse kohta on mõn-
dagi iseäralist põhjust tähele panna, ja arwatakse kerge
liiwaka maa sisse sügisest istutamist paremaks, raske,
sawika maa sisse jälle kewadist istutamist. — Kui
sügiselt warajane külm tuleb, nii et noor puu oma
juure haawasi ei saa parandada ega kinni kaswatada,
siis on sügisene istutamine kahjulik; sest juured wõi-
wad lõike kohalt mädanema hakata, mille läbi terve
puu mäda haiguse saab. Kuna niid ilmade headust
keegi ette ei tea, selle läbi sügisest istutamist kahju
on karta, siis on ikka kewadelt kõige parem istutamise
aeg. Kewade, enne urwade lõhkemist, kui maa ja
lumi ju ära tahenenud, nii et istutades kampa ei jää,
pehme ja pilwise ilmaga wõta istutamine kätile.
Kewade toob kõikidele uue elu! kewadel istutatud puud
hakkawad kohe elama, nende juurte haawad paranewad
ruttu, mille läbi puu kohe jõudsaaste ja priskeste kasu-
ma hakkab.

Kudas siis pehme ja kõwa ajaga ehk kuu muut-
mistega weel lugu on? Wanemad inimesed panewad
kuu muutmisi iga töö juures terawaste tähele ja mõ-

negi asja ja tallituse juures näitab, nagu oleks pehmel ehk kõwal ajal tähendust ja mõju.

Õpetatud mehed aga arwawad, et kuul meie maakera ja ilma muutuste kohta mingit mõju ega tähendust ei olla. Tehku siin igaüks, mida ta paremaks arwab; kuu muutusi tähele panna ei tee ka kahju, kui aga aeg jeda lubab. Wanad targad arwawad noore kuu pehmet aega heaks istutamise ajaks. Noore kuu pehme aeg on nädalal esimesest weerandist täie kuuni.

Kui maa hea, istutamine korralikult saab toime-
tatud ja puul head juured on, siis ei tähenda kuu
muutmiste aeg istutamise juures midagi, waid puu
läheb ka halwal ajal hästi kasuma.

Kudas piab wiljapund istutama?

Enne istutamist on puu juures weel mõnda tähele panna ja järele waadata. Juured on nagu puu elusooned, kes puu elule tarwilikku toitu muretsewad; selle pärast on neid hoolega hoida ja wõimalikult wähe rikkuda. Siiski tuleb ka kõige parema hoole juures jeda ette, et puu koolist wäljakaewamise juures ehk wedamise läbi mõni juur rikutud saab. Selle pärast olgu siis juured läbi waadata, haiged ja murtud juured murru kohalt, teised peajuured aga kolmas osa lühemaks lõigata. Lõikamise kohalt kasvawad uued juured laiemale. Juure lõikepool ehk koht piab alla ehk augu põhja poole jääma, (kui puu püsti pannakse), siis ei tungi wesi juure sisse ja arm kasvab ruttu kinni. Krooni oksid aga ei lõi-

gata mitte sugugi, ainult need, mis ehk wigastatud, risti kasunud ehk wastastiku deruvad. Üheaajalise lõikamise läbi saaks puu liig wigastatud, puu elujõud, mahl, auraks lõigatud krooni okstest õhku, mis puu kasumist takistaks. Teisel kewadel lõigatakse krooni oksad tarwituse järele lühemaks. Kiwi südamega wiljapuudel saab küll weidike ka krooni oksa lõigatud.

On nüüd puu sell kombel järele waadatud, juured ja haiged oksad ära lõigatud, siis on kasulik puud juurtega mõneks tunniks wee sisse panna ja siis enne istutamist veel juuri kõrdi-sarnase wedeliku sisse kasta, mis kolmest osast kompostmullast ja ühest osast tõpra sõnnikust tarwiliku jau weega on tehtud. Nüüd on kõik tarwilik töö tehtud ja võib puud tema seisukohale kaswama panna.

Puude istutamiseks on meil tarwilikud augud ju walmis tehtud ja tue-teiwas auku löödud (waata: mis piab aiamaaga tehtama enne kui wiljapuid võib istutada?), waatame aga järele, kas puu juured ilusaste auku sünniwad? On auk veel wäike, siis tuleb teda nii suureks teha, et puu juured igapidi awaraste sisse mahuwad. Selle järele on puu ilusti auku, teiwad kõrwale panna ja peenikest maad nii wõrd juurte wahale ja peale raputada, et puu enesest seisma jääb. Kus küljes puukroonil wähem oksa, see seatagu lõune poole, tue teiwas jäägu ka lõune poole, ehk jelle puu külje poole, kust poolt rohkem tuuli puhub. Nüüd raputatakse puud tasakeste ülespoole tõmmates, nii et muld hästi juurte wahale läheb, aetakse mulda ja walatakse ka hästi wett. Peale wee walamise täidetakse auk ääreni mullaga täis ja sõtkatakse jalaga kergelt kinni, augu äärte poolst sõt-

kuma alustades. Puud ei tohi mitte poolt tolli sügawamale istutada, kui ta puukoolis on olnud, ennem kül toll maad kõrgemale, sest et puu ühes maaga raasike sügawamale wajub. Saab õuna- või pirnipuu sügawamale istutatud, kui ta puukoolis oli, siis tekiwad temale mitmed wiad ja haigused, kelle läbi puu kiratsema hakkab ja waeft wiisi elab, ehk ka suutumaks sureb. Kes silma järele sellega toime ei saa, see pangu õige puu või latt üle augu, kelle abil ta koha näeb, kui kõrgel jäädaw maapind on ja kui kõrgele puu tuleb kasvama jätta. Minult juurest kasvunud ploomi puid ja Weichseli kirsi või wisnapuid võib ka raasike sügawamale istutada, mis nendele meele järele on.

On puu sell kombel oma seisukoha saanud, siis aetakse weel raasikene wallalist maad ja jäätakse igale poole ümber puu umbes jala laiune rant, et wihma ehk walatud weji puu ümbert ära ei jookse.

Kasulikum on weel kui õhuke furd mädanenud lastu puru ehk prügi puu ümber pannakse, mis maa kauem niiske hoiab. Seda puru ega maad ei tohi millaski puu tüwi ümber kuhja ajada, mis puule jeda-sama kahju teeks, kui sügawamasse istutamine.

Iga istutatud puu tarwitab warju ja rahu oma kasumisele, selle pärast on istutatud puu tema jauts walmis seatud tue külge kaunis lõdwalt kinni siduda, et ta ühes kohela maaga allapoole saab wajuda. Mõne aja pärast siutakse puu uueste, päris jäädawalt kinni, nõnda et side tue ja puu ümber nagu küliti ∞ nummer tuleb, mille läbi tugi puud õeruda ei saa. Sidumiseks on kõige parem, kas närtsuga ümbermässitud, wäänatud pajuwits ehk ragoski side. Puud võib tar-

wituse järele, kas ühest, kahelt ehk ka kolmelt kohalt siduda, nii kudas puu pikkus, jämedus ja kõverus seda nõuavad; hea on, kui sideme alla puu ümber kas kasetohtu, wilti ehk riiet saab pandud, mille läbi sidepuu koort ei saa rikkuda.

Sügisene istutamine toimetatakse niisama kui kewadenegi, ainult wett ei walata mitte, sest et wihma isegi oodata on; kui jälle istutamise järele kohe külm tuleb, siis on wee walamise läbi märjade juurtele kahju karta. Sügisel istutatud puid piab külma eest rohkem kaitsuma, istutamise augu peale rohkestest puru ehk puu lehti panema ja puu ise õlgede ehk kuuse okste sisse siduma.

Puud, kes kaugelt toomise ehk kauaaegse seisimise läbi kahju on saanud, nii et nende koor kõpra on kiskunud, pannakse kõige täiega, krooni, tüwi ja juurtega niiske mulla sisse, kurni puu terwinud ja koor jälle ilus ja sile on, kus siis istutada wõib. — Külma wõetud puud piawad enne istutamist niisuguses kohas, kuhu külm ligi ei pease, aegamööda ära sulama.

Müüd on puu omas jäädawas kohas. Suurem osa tööd on sellega tema juures tehtud, kulu kantud ja suurem waew nähtud. Isegi mõista, et ka edespidi tema eest head hoolt on kanda, teda hästi tuleb rawitseta, kui kaunist kasu tahetakse saada. Kui seda tähele pannakse ja selle järele tehakse, siis tasub wiljapuu tema juures kantud kulu ja nähtud waewa mitmewõrra rohkemal mõedul kui ükski muu asi wõi põld.

Kudas piab wiljapuu eest üleühtse weel hoolt kandma?

Kui wiljapuu aednik eespool antud juhatusete ja põhjuste järele oma aiamaa harib, puud istutab, üleühtse kõik teeb, mis mõistlik aednik tegema piab, selle juures aga pärast poole oma wiljapuude eest enam hoolt ei kanna, siis ei wõi ta kunagi loodetawat tulu saada. See õige hoolitsemine ja puude rawitsemine ei ole küll enam raske, ega suurte kuludega ühendatud, ainult mõistlik hool ja usin järeleandmata püüdmine olgu peaasjad.

Wiljapuude rawitsemine olgu armas, kalliks peetaw töö ja toimetus, seisku alati meeles. Aednik wadaku kas iga päew omas aias järele, kudas see ehk teine puu kasvab ja edeneb, mis ühe ehk teise puule tarwis, ehk mis kufagil asjata on.

On istutatud puudel kõited lödwaiks läinud, nii et puu tuule käes liialt wintsutatud saab, tulewad kõited kõwemine kõita.

Sügisel istutatud puude ümbert tuleb kewadel, kui puu elama hakkab, nende wari, kas õled ehk kuuse oksjad, iluste ära wõtta.

Kui puu Juuni kuul weel lehti ei aja, siisgi aga weel ilusa roheline tüwega on, tuleb teda hoolega kasta; niisama tuleb ka kõiki teisi puuid kasta, kui pöud juwi on.

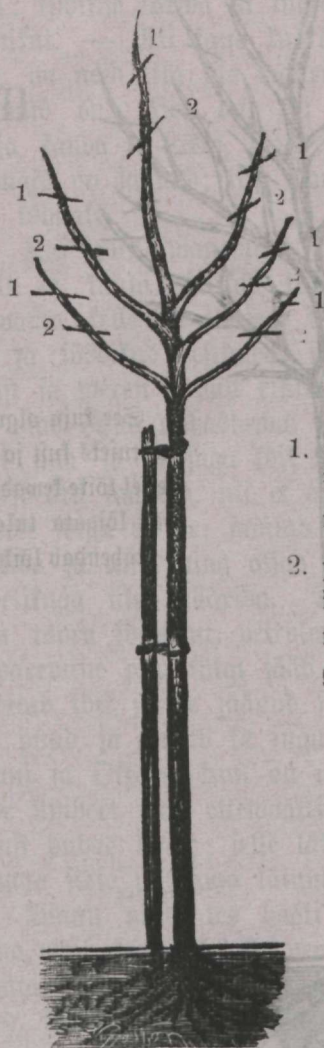
Ka puude üleni pisardamine õhtati lombi ehk seisnud weega on kasulik, kui aga selleks aega ja jõudu on. Et kuiw õhk puu koort liig kõwaks ei kuivataks, on hea puu tüwe ja juuremaid oksse lubja weega ära määrida; lubja hulka olgu ka sugu sawi pandud. —

Nii laialt, kui kroon ulatab, olgu puu tüvi ümbrus kõigest umbrohust puhast, alapoolt krooni tüve sees kasvavad mesioksjad tulevad kohe väljaajamisel ära õeruda ehk lõigata, niisama kõik teised õerujad ja ristiolejad krooni oksad; ka lehtede peale asuvad söödikud on hukata.

Muid krooni oksa ei lõigata esimesel aastal mitte. Sügisel, enne maa külmetamist on puu tüve ümbrus ettevaatlikult, et juured riket ei saaks, kohelaks teha, puu lehtede ehk prüügiga katta ja puu ise kuuse oksstega külma ja söödikute, hiirte ja jäneeste eest varjata. Värsket sõnnikut ei tohi kunagi puu ümber panna, see teeb kahju. Puude varjamisega on esimese aasta töö lõpetatud.

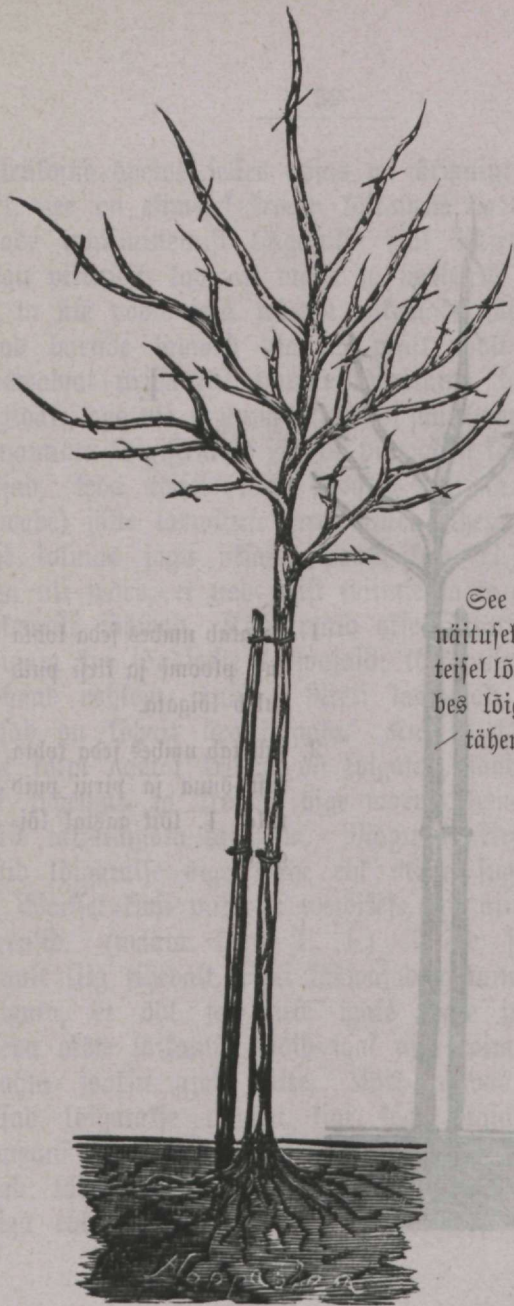
Teise kewadeni on puu juba ärajuurdunud, juure haavad on kinni kasunud ja võib nüüd krooni kasvatamise peale mõelda, krooni oksa lühemaks lõigates. Krooni oksa lõikamine on tähtsa töö puude kasvatamise juures, mitte ainult, et selle lõikamisega puule kuju ehk worm antaks, vaid lõikamise põhjusel saab ka puust kas hea ehk halv viljakandja. Kõige parem krooni worm ehk kuju on nõnda nimetatud (pyramidale) piramidi ehk kuhja sarnane, alt laiem üles poole ühtewiisi loomale minnes. Selle järele on siis hoolt kanda, et noorel puul üks õigelt üleskaswaja peaoks ja kolm ehk neli kõrwalist oksa ehk haru oleks. Nii hästi peaharu kui ka kõrwalised harud piawad edespidi igale poole oksa kasvutama, oksad jälle pisemaid oksa ehk raagusid, ja nende külge kasvawad õilme nupud ja wiljakandjad. Krooni lõikamine tarwitab kaunist osawust, mis tähelepaneja harjumise läbi peagi kätte saab.

Üleüldine õpetus selles asjas on järgmine: teisel kewadel, see on esimesel krooni lõikamise aastal, enne urwade lahtiminemist lõigatakse igal küljeharul kolmas jagu pikkusest, ladwast maha ja peaharul nõnda palju, et ta üle poole jala teistest pikemaks jääb. Lõigatawad harude ladwad piawad pealt poolt wälja poole kasvawat urwa ehk punga lõigatama kaunis punga ligidalt; aga nii, et pung rifutud ei saa. (waata kuju I. 2.) Enamiste kõigist alale jäänud pungadest kasvawad uued oksjad, keda teisel lõike=kewadel (kolmas istutamise kewade) jälle tarwituse järele tuleb lühendada, kas pool ehk kolmas jagu oksast (waata kuju II.); wanu oksse aga nii wõrd, et nad neist wiimse aasta oksatest raasike pikemaks jääwad. Rõhnemaid oksse on tarwis lühemaks lõigata kui jõudjaste kasvajaid; lõikamise läbi saawad kõhnad rohkem jõuele. Risti kasvajad ehk derujad oksjad on kõhalt ära lõigata. Kui sellel kombel kasvab ehk kolm aastat krooni on lõigatud, saab tiiwel täielik tugewus ja kroonil õige worm olema; puu wõib nüüd takistamata kasvada. Magusaid kirsi ehk moreli puid lõigatakse õige wähe ehk mitte sugugi; ploomi ja Weitsjel=kirsi puid ka weidikeste, aga ainult kõrwalisi harusid. (waata kuju I. 1.) Peale selle aja on ainult liig tihedalt, risti kasvajad ja kuivad oksjad ära lõigata, et õhk ja päike igale poole juure peaseks. Seda oksste lõikamist wõib igal ajal toimetada, ainult mahla jooksu ajal mitte. Rõik kuivad ehk ülearu oksjad lõigatakse tiiweni ligi koore taha, oksa juure rõngani ära, nii et koor üle oksa armi kokku kasvada saab; lõike haawad määratakse puu wahaga, oli wärwiga ehk mõne teise segiga üle, et weisi puule mäda-

I.

1. juhatab umbes seda kohta kuni ploomi ja kirsi puid tuleb lõigata.
2. juhatab umbes seda kohta kuni õuna ja pirni puid tuleb 1. lõik-aastal lõigata.

II.

See kuju olgu nagu
näituseks kust ja kuidas
teisel lõike-kuwadel um-
bes lõigata tuleb.
/ tähendab lõikekohta.

haigust ei sünnitaks. Haawade määreks tarwitakse weel: kiwisüe tõrwa ja tuhka ehk sawi; sawi ja tõpra sünnikut. — Nii kaua kui haawad tinni ei ole kasunud, on neid ikka üle määrida, kui wana määre ära kadunud on. Hea on, kui noortel puudel nii pea wilja kanda ei lasta, waid kui nad tugewaks ja jõulisemaks on saanud; liig warajane wiljakandmine teeb puu tõhnaks.

Kui puu wanemaks kasvab, ehk kui tema eest hoolt ei kanta, hakkab tüwe ja oksste peale sammal kasvama, kelle all ja sees kõikjulgused kahjulikud walgad ja söödikud pesitawad ja elukorterit piawad; puu lihast ja werest ennaft elatawad. Selle kahju eest hoides piab puud puhastama. Sügisel, niiste ilmaga on niiri nua ja harjaga kõik lahtine koor tüwe ja oksste küljest ära kaapida, nii et aga alumisele rohelinele elukoorele wiga ei tee; samlad oksste küljest harjaga maha pühkida ja tüwi ning oksad 2 oja lubja ja 1 oja sawi wedelikuga üle määrida. Selle segi sisse võib weel sugu tõpra sünnikut, petroleumi ja liimi wett panna, et paremine puu külgi jääb. — See segi ehk wedelik häwitab kõik järele jäänud samblad ja söödikud, kosutab puud ja annab ka sugu warju külma wastu. — Juuni ja Oktobri kuul on nii laialt kui kroon ulatab tüwe ümbert maa ettewaatlilikult üles kaewada ja umbrohust puhast hoida; selle läbi saawad umbrohu juured ja maa sisse puhkama läinud söödikud häwitatud.

Wanu puid, kes hästi ei kaswa, ega wilja ei kanna, võib noorutada, kui nende oksad õige mehesti tagasi lõigatakse; nende lõike kohtade ligidalt kasvawad uued oksad, kellest jälle uut krooni võib kasvatada.

Wiljapuu ei tarwita ainult iseäralist hoolt, waid nagu iga kultuura taim, ka wäge wõi rammu. Mida wanem puu, seda rohkem rammu! Põllult wõtab puu oma toidu, kelle abil ta wilja kasvatab, sellega kaub iga aastal hulk wäge põllu sees ära. Kui niid tahetakse, et puu kehwaiks ei pia jääma, waid priiskeste kasvama ja wilja kandma, siis piab aegjaste selle peale mõteldama, et puu korralikult wäetatud saaks, et puu juured uut wärsket toitu ja rammu saaksiwad. Toidu ollused, mida wiljapuu maa sees saab, on: woswori hapnik, kali ja lämmastik (Phosphorsäure, Kali u. Stickstoff). — Sõnnik, kelles rohkestes lämmastikku, toidab puud ja lehti; woswori ja kali jagudest rikas sõnnik toidab õilme-kasusi ja wilja. Puu ja lehtede toitja sõnnik on: weri, karwad, willa ja nahaweered, sarwe ja sõrapuru, laudasõnnik; õilme ja wilja toitja: wirts, puutuhk, komposti muld j. n. e. — Karwad, nahaweered ja sõrapuru on sügawasse maa sisse panna, kus nad aegamööda mädanewad ja puule rammu annawad; wirts, weri ja komposti muld on aga peale poole maa pinnale arwa ja parajalt tarwitada. — Hobuse ja lambasõnnik on wiljapuule rohkem kahjuks kui kasuks; tõpra sõnnik, kui teda rohkestes tarwitatakse, sünnitab palju huumust, mis puule jälle kahjulik; õunapuud kasvatawad liig palju õkse, ega ei kanna õilmeid, ploomi ja kirsi puu hakkawad waitu jooksuma ja wili on halwa maitseline. Ära wäeta oma wiljapuid millaski harwa ja siis rohkestes, arwates: noh, niid ma talle õige wäe weel panen! Mitte nõnda, waid wäeta neid iga aasta parajal mõedul. Siis on nende kasumine, tojumine ja wilja kandmine ühesugune

ja korralik! On aiamaa enne puude istutamist hästi wäetatud, istutamise kohad nõnda walmistatud kui eespool juhutatud, siis ei ole enne paari aastat tarwis wäetada. Peale selle aja on aga komposti maa kõige paremaks wäeks. Iga põllu ja aiapidaja piab enesele komposti maad korjama ja walmistama. Selle jaoks wali üks warjatud põhjapooline aia koht ja hakka sinna unikusse korjama: aiast kõik heina ja umb-rohu juured, hukka läinud juure kraam, puu lehed, sõnnikud, maad, pühkmed, tuha pära, nõgi, kõik must- ja pesuwesi, muru pühkmed ja muud prügi, lupja ja soo maad, wirtsja ja muud kangek wedelikku. Seda unikut kaewa paar korda juure jooksul ümber, nii et ta õhu läbi rutem mädaneb, kust siis kolmandamal aastal juba tarwitada wõid.

Kui komposti mullaga wäetamine puule küllalt jõudu ei anna, mis sellest tunda, et puu kiduraste kaswab, siis piab wedelat wäge puule andma. Selle tarwis kaewetakse krooni laiu kaugusele tüwi ümber õhukene kraaw ehk tehakse ümber puu 5 wõi 6 ühe jala sügawat auku. Kui aukusid päris jäädawaks tahetakse teha, kelle abil kuiwal ajal puudele ka wett wõib anda, siis pantagu kahe jala pikkused truubitamise sawi torud nende kaewatud aukudesse; need torud wõib pärast wee ehk wägewa wedeliku jissewalamist turblaga kinni katta. Sell kombel wäetatakse wiljapuid Augusti kuul ja kewadelt wilja loomise ajal õige wäikesel osal. — Wana puudele saab neljast kuni wiieft pangist wedelast wäest küllalt; noortele skulub vähem. — Kiwi südamega puudele ja marja põesastele piab ikka kuiva wäge pandama, ei millaski wedelat. —

Wedela wäe jäud on: inimese roojus, lindude sõnnik ja tuhk segi seatud ja neljakümne osa weega wedelaks tehtud, ehk: wirts, kali ja wošworihapnikuga segatud. (3 osa superphosphati, 2 osa weewli haput kali.) — Kinnise nõuu sees lastakse jellel wedelikul mõned päewad seista ja walatakse siis kas õhta ehk homiku aegsaste puu ümber olewasse kraawi wõi aukudesse.

Saab jellel kombel wiljapuude eest hoolt kantud ja waewa nähtud, siis ei jää tulu wististe mitte tulemata.

Missugused haigused on wiljapuul?

Kudas piab neid parandama?

Kes haige on, ei sellest saa töötegijat! On wiljapuud haige, ei saa temast siis wiljakandjat! Kui wiljapuud eemal antud juhatusete järele saamad rawitsetud, siis ei ole neil palju haigusit karta. Siiski tuleb ka haigusit ette, kellest kõige pahemad wõiwad olla: põletik, käjn (krebs), waigujooks ja liig puu- ehk weši-õkste kaswatamine.

Põletik tunnukse sellest, et puu koore kohati must, nagu põlenud on. See haigus sünnib liig märja soo- ehk kõwa sawi-põhjaga maa läbi, ehk puu koore rikkimisest. Teda parandatakse jell kombel, et haige koht terawa nuuga täieste wälja lõigatakse ja puuwahaga ehk eespool nimetud segaga (sawi, tuhk, lehmasõnnik, kiviüie tõrw) üle määratakse. Kudas tehakse puuwaha? — Puuwaha on kahejuguist: soojalt-wedel ja külmal-wedel. Külmal-wedelat puuwaha on mitmes tükis parem tarwitada kui soojalt-wedelat. Teda tehakse

järgmisel kombel: Neli naela kuuse ehk männa waitu lastakse tule peal aega mööda sulaks minna ja segatakse siis 4 loodi lina=õli jekka; selle segile pannakse siis veel soojas olekus 18 loodi wiinelu, (Alkohol 90° Tralles), mis aptegist saada on, juure ja segatakse kõik hästi segamine. Wiinelu jekkawalamise juures on tarwis ette waadata, et ta põlema ei lähe. On kõik hästi segi, siis võib seda waha kas klaas= ehk plekkpurdidesse panna, kust tarwituse ajal hea wõtta. See puuwaha on väga hea. — Kes ise ei taha puuwaha teha, see saab teda igast aptegist osta!

Käsn (krebs) on paike sarnane kasvaja puu küljes ja sünnib ka märjast maast, ehk liig wärskel sõnnikuga wäetamisest. Parandus on tema kohta sama sugune kui põletikul.

Waigujook on ploomi= ja kirsipuude haigus ja sünnib märjast maast, wärskel sõnnikust ehk puude haawamisest. Parandades tuleb waigu tükk ära lõigata, puud lubja weega pesta ja komposti wäge anda.

Kui puu liig lopsakaste kasvab ja wilja ei taha kanda; ehk kui puu tüwi krooni kasvamisega ühel mõedul jõudsaate ei paisu, siis lastakse niisugusel puul adert. Seda toimetatakse nõnda, et Mai kuul terawana otsaga pikkuti ja ristitamisi tüwe, ainult pealmise musta koore sisse, jooned lõigatakse. Seda piab aga ettewaatlikult tehtama, et mitte läbi mahla=koore tunni puuni ei lõigata, millega arstimise asemel puule — haiget saaks tehtud.

Kõik muud lõike= ehk elajatest jõödud haawad parandatakse nagu ju eespool õpetatud.

Kudas piab puuwilja maha wõtma ja alal hoidma?

Þraegu teab iga põllumees, kudas ta oma põlluwilja kofku piab panema ja alal hoidma, et wili hea saaks. Kui põllumees oma põllutallitufi hästi ei tallita, saab ta muidugi — kahju! — Ega wanasõna asjata ei üttele: „narrri põldu üks kord, põld narrib find üheksa korda!“ Ka puuwilja mahawõtmiſt wõi korjamiſt piab korralikult toimetatama, muidu saab peremees igapidi kahju: puud saawad rikunud, wili läheb hukka! — Narrri wiljapuud üks kord, küll ta find siis narrib üheksa korda! —

Enne kui puuwilja maha wõetakſe, piab wili täieſte küps olema; muidu läheb wili mädanema, ei ole hea maitſega, ega iluſa näuline! Þuuwili on siis küps, kui ta pideme warrega oſja küljeſt õrna puutumifega ära tuleb. Suwi=puuwili, ſee on: ſuwi=õunad ja pirnid, ploomid ja kirſid ſaawad ſuwel puus täieſte küpselſ; aga talwe=õunad ja pirnid piawad mõni jagu hilife ſügiſeni puus olema ja pärast mahawõtmiſt kaſ keldris ehk teiſes hoones weel järele küpsema.

Þuuwilja, mis ſuwel küpselſ ſaab, ei ſaa liig kaua hoida, waid piab järjeſt ära tarwitama; aga talwe wili, keda kaſuliku korra järele oſutatud aias kaſ oſa piab olema, piab talweni ehk kewadeni ſeiſma, et kallimat hinda ſaaks. — Kui niid ſuwiwilja mahawõtmiſe eefi, mida iſe ära tarwitataſe, ſuuremat hoolt ei kanta; aga mütiigi ja talwe=wili olgu iſeäraliſe hoolega mahawõetud. Þeaafi on, et puu üleülitſe rikkumiſe eefi hoitud ſaab ja wili plekkifi ei ſaa.

Selle pärast ei tohi iialgi mahawõtawat wilja puust maha raputada; ei oksakesega ära murda, kelle küljes wili kaswab; ei miiaga maha peksta, — waid piad ettevaatlikult, et oksatele kahju ei sünniks, iga wilja kääga üksikult puust korjama, ainult wilja pidemega oksa küljest ära wõtma. — Selle jauts olgu lühemad ja pikemad kahepoolega redelid, kellega igale kohale hõlpsaste juurde peased. Kui mõni üksik wili siiski weel suurema puu külge kuhugi kõrgesse rippuma jääb, siis tehakse pika warre otsa nõnda nimetatud wiljatops, kellega üksikud õunad maha wõetakse.

Kui raputamise ja peksmise teel wiljapuid tühendatakse, nii et hulk õie oksa ja lehti puu all rüsu kombel nagu sõalaagris maas, seal ei ole siis ka ime, kui wiljapuu mitu aastat järele põeb ehk suurema hakkab.

Wilja mahawõtmisel piab ilus, kuiw ilm olema, et hea tallitada oleks ja wili korralik saaks.

On wili hoolega maha wõetud, siis piab teda kuiwa, hea õhulise kohale, kas wallalise hoonesse ehk kuhugi lae peale puhta õlgede peale panema; kõige parem, kui ühelt korralt, pidemed üles poole. Siin wõib wili kuni külma tulekuni seista, ära kuiwada wõi aurada, muud kui piab aegajalt järele waatama, mõnd mädanema minejat wilja ära wõtma. On külma karta, siis wiiake puuwili heasse õhulisesse keldrisse ehk kambrisse, kuhu külm ligi ei pease, seatakse puhta õlgedega kaetud laudide peale, jälle ühekordselt, pidemed ülespidi. —

Talwe wili, mis kuni esimese külma tulekuni puus piab olema, wiiake mahawõttes kohe keldrisse, pühitakse üksikult riidega kuiwaks ja mis õige kaua

piavad seisma, need mäsitate õhukese paberi sisse. Soolega hoitud puuwili annab talvel kahewõrd kallimat hinda kui suwel, kus mõndasugust wilja ja marja jaadawal. —

Wilja tarwitamisele ei ole juhatust tarwis. — Kui meie wiljapuude pidamine nii kõrgele järjele tõuseb, kui wäljamaades, — kus puuwilja kuivatatakse, kus puuwiljast joodawat wiina ja mõnda muud tehakse — küll siis ka sellewäärilist õpetust saab. —

Misugused wilja- wõi marjapõesad on kasulikud ja kudas neid harida?

Magu ju eespool nimetatud, saab aia peremees omast aiaist täielikumat tulu, kui ta wiljapuude wahel ja mõne aia tüki peale wilja- wõi marjapõesaid istutab. Wiljapuu tarvitab kuni wiljakandmise niu aastat hoolitsemise aega; aga wiljapõesas hakkab kohe teisel aastal peale istutamise wilja kandma, peremehe hoolt ja waewa tasuma. Ja mida korralikum hool, täielikum rammu marjapõesa osaks saab; jeda rutemine ta kasvab, jeda rohkem wilja ta annab. —

Mõnda kuis wiljapuu tulust praegu weel liig wähe lugu peetakse, niisama wähe tuntakse ka marjapõesa tulu! — Asi on uus, tarwitab aega! Mida warem aga keegi põllumees wiljapuu aedade asutamisest lagab, jeda kasulikum tema elu ja olemisele. Wiljapuude soetamisega käib marjapõesaste soetamine käiskäes. Keegi aia asutaja ärgu olgu üksikpoolne, ärgu

istutagu üksi wiljapuid, waid istutagu wiljapuude wahesele ka wilja põesaid!

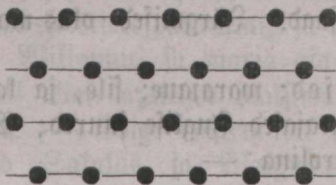
Marja= wõi wilja=põesad lepiwad igasugu põllu maaga: isegi mõista, mida rammufam aiamaa, seda rohkem wilja ja marju. Marjapõesad kannawad rohkeste wilja, kui neile iga kewade rammufat maad juurte ümber pannakse, wana maad üles kohendatakse ja neid umbrohuft puhtad hoietakse. Umbrohtu piab põllumees ja aednik tingimata kõige juurtega ära häwitama, igalt kohalt kust ta wilja tahab saada. Teisite häawitab umbrohi põllumehe wilja! —

Rasulitud marja=põesad on järgmised:

Dkas= ehk karu= ehk kikerpilli= ehk kikerberi=põesas, sõstra= ehk Saanimarja=põesas, wabarna= ehk waar-marja=põesas ja maasikas. —

I. Dkas=marjapõesas. (*Ribes grossularia*, karwane metsokas=marja=p.); (*uva crisper*), sile o. marja=pões.)

Neid marjapõesaid on kuni 600 tõugu, mitme kuu ja wärwilisi, siledaid ja karwaseid. Nad armastawad õhu ja päikese paistele wallalift seisukohta. Istutada wõib neid, kas wiljapuude wahesele ritta kuni kuu jala kaugusele üksteisest, ehk jälle, kui neid rohkeste tahetakse pidada, mõne aiamaa tüki peale ühtekõrku niisama igapidi ritta, nii et iga teise ria põesas esimese ria kahe põesa wahel kohale saab istutatud. Nõnda:

Kõige parem istutamise aeg on kewade. Neid rohkendatakse seemnest, põesaste lahutamise ehk kõrvalt wõtmise teel ja okste mahapainutamise teel. — Okste mahapainutamist toimetatakse järgmisel kombel: Kõrwalisi marjapõesa okse painutatakse kewadelt (wõib ka juwel teha) maa peale, pistetakse hargiga maa külge ja kaetakse maa küljes olev painutuse koht kõige hargiga mullaga kinni. — Mõne aja, umbes 8 nädala pärast on painutud oksa mullas olewal kohal juured alla kaswanud ja wõib teda ema-kämmu küljest lahti lõigata. Niid omal jõul kasvaja oks jääb kuni istutamiseni, kuni sügiseni ehk teise kewadeni sinna jamaasse kasvama, kuni teda istutamise ajal wälja kaewada ja kas üksi ehk mitu niisugust oksa kokku üheks uueks põesaks wõib istutada. Sügisel piab neid marjapõesaid toore elaja sõnnikuga wäetama ja nagu ju eespool üeldud, kewadel maad kohelaks tegema ja umb-rohust puhta hoidma. Wanu okse piab aegajalt ja kuivi okse iga kord ära lõikama, et noortele okstele rohkem ruumi ja rammu saaks, mille läbi nad rohkem ja paremat wilja annawad kui wanad oksjad. —

Wiljapuuaia asutaja muretsegu enesele wiljapuud ja wiljapõesad teatawate aednikkude käest ja ainult häid feltšisid ehk tõugusid; see on: niisuguseid tõugusid, kes meie kliimas hästi ja head wilja annawad. Kui nende eest hoolt kannad, siis tead ka, et ikka midagi saad. Järgmised oksamarja feltšid on head:

Rohelised: warajane; file, ja karwane.

Walged: warajased Inglise suured; Elisa ja kuninganna Karolina. —

Kollased: pikad; ümargused; Lõwi ja Schampion.

Punased: filelad; karwased; Aleksander Schampanja, Washington ja Wiktorja.

II. Sõstrad ehk Jaanimarjad, (Ribes rubrum punased; Ribes nigrum, mustad.)

Mis oksa- marjapõesaste harimise ja rawitsemise kohta eespool on üeldud, seda kõike tuleb ka sõstrate juures tähele panna. Peale karu- ehk oksa- marjapõesaste juures nimetatud rohendamise kombete, wõib sõstraid ka jatkamise wõi kopuleerimise teel rohendada, wõi paremaks teha. Mustad sõstrad lepiwad weisjema maaga, kui ühedgi teised marjapõesad. Sõstra marja tõugusi on ka palju, kellest head on:

Suured Hollandi punased; S. H. lihakarwa; S. H. walged; Schampanja; Kõige paremad; Prints Alberti; Suured mustad; mustad Wiktorja.

Kõigist marjadest ja wiljapuu wiljast tehakse muial maades joodawat wiina. Kõige rohkem aga Jaanimarjadest. Selle pärast olgu fessel kohal see tähendus nagu näituseks, kust meie põllumeestel rahalist jisse- tulekut on loota. Praegu küll ei saa weel niigi palju puuwilja ja marju, kui söömiseks saab tarwitatud; aga tulewik saab wististe paranemist ja edenemist selles asjas tooma. Wiljapuu- ja marja- aia tulu tuntakse weel liig wähe! Meie ajalehed piatsiwad fessel põllul rohkem töötama. — Kõige rohkem on J. Kõrw selles asjas töötanud Sakalas ja Walguses. Kes sõstra

marjadest tahab wiina teha, see lugegu J. Kõrwi kõnet
Sakalas 1881 a. nr. 32.

III. Wabarna = ehk waarmarja põesjas
(*Rubus idoens*, metswabarnas). Neid marjapõesjaid
on, nagu teisiigi, mitu tõugu. Wabarnale on tuulte
eest warjatud päikse paisteline koht iseäranis meeleline;
teda rawitsetakse ja rohkendatakse niisama kui karu-
marjapõesjaid. — Wabarna põesjaid istutatakse üksteiseist
4—5 jala kaugusele ridadesse ja pannakse igale põe-
siale tugi ehk teiwas, kelle külge üfikud 4—6 wabarna
tüwe ehk oksa õrnalt kinni siutakse. Wabarnas wõib
ühe koha peal rohkem 12 aastat kasvada, kui teda
hästi saab rammutatud. Wabarna warre ehk tüwe
kestus on kaks aastat. Iga kewade kasvatab põesjas
uusid warri wõi kasvusiid ja tänavused kasvud kannu-
wad tulewa aasta ehk teisel aastal wilja ja kuiwa-
wad jügisel ära. Selle pärast piab neid koha pärast
wiljakandmist ära lõikama, et noortele kasvudele roh-
kem jõudu saaks. — Noori kasvusiid tuleb üheks põe-
saks 4—6 tükki jätta, mis kõige tublimad ja terwed
on; teised tulewad kewadel ära lõigata. Lopsakalt
kasvajaid warri wõib ladwast kärpida, ehk ka kolmas
jagu ära lõigata.

Kasulik on kui wabarnad 5 ehk 6 aasta pärast
teisele kohale saavad istutatud. Nendest tõugudest on
punased rohkem külma wastapidajad kui walged ehk
kollased. Soowitawad seltsid on:

Suured jämedad punased; Suured Hollandi
punased; kollane (Chili ja Antwerpeni) walged.

IV. Maasikad (*Fragaria vesca*, metsmaasikas).

Suurte linnade ja raudteede ligidal kasvatatakse maasikaid aast-aastalt ikka rohkemal määral, sest et nad kasvatatajale kaunist rahalist sissetulekut annavad. Säärانىs rohkemal määral kasvatatakse maasikaid Ameerikamaal. Kui teised põllumehed maasikatest rohkem raha saavad, siis võivad jeda ka meie põllumehed saada, sest maasikas kasvab ja valmib meie põldudel ja meie juure ajal niijama hästi kui muialgi.

Maasikaid võib kavadelt aegaste ehk Juuli kuu lõpul istutada, nii et nad sügiseni ära juurduvad. Kõige parem aia koht nendele on niijugune, kus rammus kohelane maa, tuulte eest varjatud ja kuhu kõik päev päike paistab. Maasikaid istutatakse nuteist võsudest ehk poegadeist 3—4 jala laiuste peenarte peale 3—4 rida, iga taim, poeg ehk põesjes 8—10 werschofi (13—17 tolli) üksteisest kaugel, teise rida taimed esimese rida taimede wahetohale. Ühe koha peal võivad maasikad 4—6 aastat kasvada, nõnda kudas neid haritud ja wäetatud saab; peale selle aja piab noortest kasvudest uue koha peale uus maasika plats istutatama. Maasikad ajavad iga aasta palju poegi, mis sügise poolt juul pealt wiljakandmise tulewad põesja ehk ematime ligidalt ära lõigata, ja mis istutamiseks ei tarwitata, ära wõtata. Noori kasvusiid ühes wartega võib, kui nad wilus närtfinud, aias sidumiseks ragoški ehk muu kõitede asemel tarwitada.

Üleühtse piab maasikaid igal aastal, peale wiljakandmise, nuteist kasvudest ja kuiwand lehtedest ja marja pidemetest ära puhastama, juurte ümbert nende maad üles kohendama, komposti ehk muu mädand ja rammusa

mullaga ehk wedela wäega wäetama. Noorelt istutud maasika peenraid piab esimesel sügisel puni lehtedega ja kuuse okstega külma eest warjama. Kewadel piab maad üle kõige peenra ehk ka ainult taimede ümbert üles kohendama, õlgi, sambলাid ehk süepuru maasika põesaste ümber panema, et kõik peenar õhuselt kaetud saab, et wiimati kui marjad küpsewad ja oma raske pära maa peale wajuwad, nad ilusaks puhtaks jääwad. Katmata peenra peal peksab mõni wihma hoog maasika marjad mullaga kottu, nii et nad kellelegi ei kõlba. — Kewadel wõib maasikaid wedela wäega rammutada ja wäga kasulik on, kui neid kuiwal ajal leige lombi weega hästi kastetud saab. — Maasikaid on ka mitmeid tõugusi. S. Kõrwi aiapidamise raamatus on joowitud:

„Kuu kandsiid maasikaid;“ peale selle olgu weel nimetatud: „Ameerika uus rikkaanniline.“

V. Peale nende marjapõesaste wõiksid meie aiapidajad oma aedadesse soetada oma metspähklepuid wõi sarapuid, ehk jälle Ameerika pähklepuid. Neid wõiks nimelt aia ümber tuulte warjuks istutada; kaitsewad wiljapuid tuulte eest ja annawad head saaki. Siis weel karuwabarna põesad, (Brombeere, *Rubus fruticosus*), kellest mitmeid tõugusi on olemas. — Karuwabarnas kasvab ka kehwas maas ja kannab rohkeste wilja; et tal okkad wõi nõelad küljes, siis wõib teda wäga hästi ka aia warjuks istutada, nagu elawaks aiaks kodu ja metsloomade kaitsemiseks. Teda rohkendatakse niisama kui karu- ja Jaanimarja-põesaid.

Wiljapuude ja põesaste waenlased ja sõbrad; kudas eh-
mest hääwitada ja teisi hoida?

„Ja inimese kohus on, et ta kui selge
silmsga kuningas, aga mitte kui pime
sant päikeste palge ees käiks!“ —

Kõik, mis edeneb, sellel on oma jagu takistusi. Igal elulisel loomal, igal taimel on hädasi, haigusi ja waenlasi; üleühtse oma elamise kohta mitmesugust wõit-
lemist. Ka wiljapuudel on oma jagu waenlasi ja sõpru. Kui meie millegi vastu tahame abi saada, siis piame hädaohtu tundma. Selle pärast piame ka wiljapuude waenlasi tundma õppima, siis teame, kuidas nende wasta abi saada. Waatame siis korda mööda järele, mis sugused elukad nad õieti on. — Wiljapuude waenlased on järgmised: turi inimene, jännes, kõik hiire tõud, külmaliblik, õuna ja ploomi-mäsfiija, lehepõrnik ja teised põrniku tõud, lehe täi, kilp täi, rõnga-uks, kõrwa-uks, tigud, rooste, sammal ja külm.

Inimene on waba looduse kuningas ja ei piaks millasgi kurjategija olema. Looduse ilu ja ligemise hea piaks tal püha ja kalliks olema. Kes sellest omast wäärtusest lugu ei pia, selle jaoks on — seadus ja kohus! —

Jäneste ja teiste suuremate koduelajate äraait-
miseks piab wiljapuudel aed ümber olema. Peale selle on jäneste ja hiirte kaitseks kõige parem, kui noor puu talweks kuuse okstega kinni sütakse; okste tüved ülespoole, ladwad allapoole. Heaks wahenditaks, et hii-
red ja jäneseid puu koort ei näri, kiidetakse weel: sega 1 osa sawi, 1 osa tõpra sõnnikut, 1½ osa kustuta-

tud lupja paraja osa wirtsjaga, kelle hulka weel elaja sappi wõib panna; ehk sega kala traani sawiga parajaks wedelikuks, kellega puu tüwe ja õrnemaid okse mitu kord piab määrima. Muid wahendikusi hiirte wastu on weel palju, mis enam ehk vähem aitawad: neid piitakse lõksudega, kihwtitunud wilja teradega jne.

Külmaliblik ehk diemässija (*Geometra brumata*). Seda rööwikut on ka talwe ajalgi näha. Emasel loomal on lühikesed tiivad, selle pärast ronib ta puu otsa ja paneb oma munad okste ehk sambla wahele, wõi die-nupu sisse. Munadest sigiwad usfid, kes die-nupud finni mässiwad ehk ära söowad. — Need elukad teewad palju kurja. — Sügisese maa ümberkaewamise läbi saab neid palju ära hääwitatud. — Teine abi on, et puude ümber tõrwa ehk wantri määre loidid ehk riide tüfid siutakse, kelle külge kõik roomajad ja lendajad söödikud finni jääwad ja ära lõpewad. Selle järele olgu aga waadata, et määre pehme seisab ja finni jäänud söödikud ärawõetud saawad.

Dunamässija ja ploomimässija. — Mõlemad on suured kahjutegijad; esimene muneb oma munad noorte õunte ja pirnidesse, teine jälle ploomidesse. — Nendest ep need waglutunud õunad sünniwadgi. — Nende wasta ei ole muud abi, kui peetagu puud samblast puhtad, waglutatud wili wõetagu puust ja hääwitatagu waglad ära. Kui mahasadanud noort wilja elajatele antakse, siis on hea, wili ära keeta, et kõik usfid surma saaksiwad.

Lehepõrnik ja tema tõud ei ole küll iga aasta, aga mõni aasta jälle õige rohkel arwul. Neid raputatagu puust maha, korjatagu ühe anuma sisse, sur-

matagu seal ära ja pantagu komposti hunku sisse, kus nad head wäge annawad. Selle põrnikutõu, niisama ka teiste maa sees olevate waglade kõige südim hawitaja on — mutt, keda aednik ja põllumees igal pool piaks fallima, kus aga wähegi wõimalik.

Lehetäi, kilptäi, rõnga uks, kõrwa uks, tigud ja kõik teised ussid hääwitatakse mitmel kombel ja mitme rohuga. Pea asi on, et nende liblikaid, wõrkusi ja waku ära korjatakse ja puud ilmaaegselt koorest ja samblast puhstad hoietakse. Peale selle wõib nende kõikide wasta weel tarwitada: weewli jahu üksi ehk saepuruga segatud lehtede peale raputada, lubja, weewli, tubaka, koirohu ja Gliederi lehtede weega kasta; on puu liialt ära wõrgutatud, siis on puule märg riie üle katta ja waga sel õhtal weewlit wõi tubakat suitsetada, nii et weewli suits kõik mardikad ja waglad surmab. Selle juures piab aga ette waatama, et ise seda weewli suitsu sisse ei hinga, mis kahjulik on.

Rooste ehk jahukaste (mesikaste) tekib sellest, kui taimede wäljaauramine takistatud saanud, kui palawad päewad ja külmad ööd järsku waheldawad. On puud täies jõuus, siis paranewad isegi, ehk niipea kui wihma saab, on häda mööda. Kestab see haigus kauem ja kui wihma ka ei saa, siis wõib puud weega piserdada, mis aitab.

Sambla ja külma wastu on hea kui puud lubja weega wäetakse, nagu ju eespool mitmel korral nime-
tatud. — Kui aednik iga aasta puu tüwe ümbruse ümber kaewab, korras hoiab, siis ei saagi nii palju hädasi ega rööwikuid olema.

Nende hulga waenlaste wasta on Taewa Taat inimestele rohkestest abilisi annud, kes iga päew mardikaid, waku ja rööwikaid hääwitawad. Mõnda nendest abilistest püiab aga inimene hääwitada nagu kurjategijaid ja teiste eest ei püüeta ka vähematki hoolt kanda, ega neid kaitsta, kudas kord ja kohus oleks. Wiljapuu sõbrad on: kõik vähemad linnud, iseäranis laulu linnud, nagu: tigane, wint, ööpääsuke, linawästriik, hänilane, pääsukene, öökanake, warblane ja palju teisi. Kõik linnud, ka wana wares ja harak sööwad mardikaid, liblikaid ja teisi rööwikuid. Warblasest arwatakse wiimasel ajal, et ta liiga head ei teha; nimelt minna teised laululinnud sealt ära, kuhu warblasi liig palju sgineda. Aga mõnigi kord näed, et ka warblane liblikule walu annab, ja kuhu neid õige nii liig palju sgineda saab? — Peale lindude aitawad ka kanad ussihi hääwitada, siis weel sijalik, nahkhiir, ja weike must mees mutt. — Wiimastele abilistele teeb inimene küll liiga ülekohut!

Mutt on üks kasulikkumatest elajatest, kes ennaft ainult maa sees olejasi rööwikuteft ja rööwikute wagladesft toidab. Kui ta juurewilja aias wahel ka pahanduseks on, teeb ta siiski ühtlasi palju head; wiljapuu aias ei olegi tal kurja teha. Selle pärast leidku mutt igalpool armu. On maa seesft rööwikud otjas, läheb ta isegi ära teisele kohale! —

Niisama on ka nahkhiir üks põlatud loomakene, ja ometi ei tee ta mingit kahju, waid ainult kasu. Ta lendleb õõsete ümber, püiab enesele liblikaid ja mardikaid toiduks! Nahkhiir ja sijalik teewad põllumehele

ja aednikule kasu, selle pärast ärgu tasutagu need head tööd kurjaga! —

Küid, kus metsasi hääwitatakse, sood ja wõsud põldudeks tehakse, jääwad lindude eluforterid ja pesitamise kohad ikka kitsamaks. Õige põllumees piab lindude armastaja olema, muidu sigrineb rööwikute hull liiga suureks, wõtab liiga tolli sealt, kus kõige kallim põld on. — Selle pärast salligu põllumees ja wiljapuu pidaja omas aias oma maja ligidal lindusi; hoolitsegu nendele õenes pakkusi ehk kastikesi puude külge pesade kohtadeks; warjaku nende pesasi ja poegi kõige paha rööwlite eest. — Talwel külmaga, sügawa lumega puistagu nendele terakesi ehk heina seemneid, küll nad jeda kõik suwel ära tasuwad. Kooliõpetajad seletagu lastele lindude tulusst, et linnud karjapoiste eest armu leiaksiwad, et lapsed suure Looja tööd mõistaksiwad auustada ja tänu meelega tähele panna; looduse ilust oma meeli ja mõtteid kosutada, iseennast ära tunda, ligemisi ja kõike loodust armastada.

Balju on neid inimesi, kes looduse ilust midagi lugu ei oska pidada; käriseja löötsapilli lugu leiab wahel enam tähelepanemist kui lõo laul kewadises õhus!

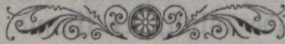
— Nga looduse koda on tähelepanejale täis imemuusikat, täis kosutawaid, hädawaigistawaid rahu=heali.

Selles looduse kijas on linnud kallid muusika meistrid, palgata abilised; ärgu tehku inimene nendele liiga, waid olgu armuline ja helde, nagu õige ülema wõdi kuninga kohus.

Nagu igas asjas, nii piab ka wiljapuu aias hea kord ja hool olema. Hea kord walitseb ilma! Pia head korda ja head hoolt omas aias, iga tallituse, iga

töö juures; siis saavad ju wiljapuud hästi edenema,
õilmeid ja wilja kandma!

„Kui kasvab ja õitseb wiljapuud-aed ümber
ju maja,
Siis oled ja õnnelik kuningas kaunimas
looduse tojas!“

Sind 20 kop.
